ČSP, br. 3., 631.-670. Zagreb, 2010.

UDK: 323.26(497.6)"1945/1951"
323.282(497.1)"1945/..."
94(497.6=163.42)"1945/1951"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 29. 3. 2010.
Prihvaćeno: 22. 11. 2010.

Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.

IVICA LUČIĆ
Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Brojnost i snaga hrvatskih gerilskih skupina nastalih u BiH posljedica su zločina što su ih komunistički partizani počinili nad tamošnjim Hrvatima pred kraj Drugoga svjetskog rata i nakon njegova završetka. Utjecala je i napetost između jugoslavenskih vlasti i Zapada te glasine i najave novoga rata. Ipak, samo dio gerilaca imao je političke i vojne ciljeve, dok se veći dio borio za goli život. Neki su strahovali zbog uloge koju su imali u ratu, a većina zbog vrlo okrutnoga odnosa vlasti prema zarobljenicima. Represivne akcije komunističke vlasti protiv gerilaca zahvatile su i znatan dio hrvatskoga naroda u BiH. Teror nad tamošnjim hrvatskim stanovništvom nastavljen je godinama nakon rata. Oružani otpor slomljen je nakon šest godina očajničke borbe, ali je pritajeni otpor ostao do kraja komunističkog režima.

Ključne riječi: komunisti, križari, škripari, kamišari, odmetnici, ustaše, Hercegovina, Bosna, Jugoslavija, Crkva.

Uvod

U svibnju 1945. godine završio je Drugi svjetski rat iz kojega su jugoslavenski komunisti izašli kao pobjednici s golemom vojnom i političkom snagom.[1] Nisu prihvaćali zahtjeve zapadnih saveznika za uspostavom višestranačkog sustava i osiguranjem minimuma građanskih prava. Vlast im je bila mnogo važnija od demokracije i savezništava. Vladko Maček optužio je "Titovu vlast" kao totalitarnu i terorističku i izjavio da je "oslobođenje" zemlje ništa drugo do zamjena nacističkog totalitarizma komunističkim. Slične ocjene dolazile su i iz službenih krugova zapadnih zemalja. Prevladavalo je mišljenje da Josip Broz i njegovi "fanatično agresivni sljedbenici" pokazuju servilnost prema Kremlju te da će Beograd surađivati s Bijelom kućom onoliko koliko budu surađivali Rusi. Iz američke vojne misije upozoravali su da tek demokratizacija samog SSSR-a može jamčiti demokratsku promjenu i u Jugoslaviji. Američki veleposlanik u

[1] *Kopnena vojska JNA III.*, Edicija Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985., 3/I, VINC, Beograd 1988., 430.

Jugoslaviji, iako je imao naglašene osobne simpatije prema J. Brozu, tražio je u rujnu 1945. uskraćivanje američke pomoći njegovu režimu sve "dok se nastavlja diktatorska i teroristička praksa".[2] Odnosi su se posebno zakomplicirali sukobom oko Trsta i Julijske krajine, koje su jugoslavenski partizani zauzeli, a saveznici su tražili da se povuku, prijeteći i vojnom silom.[3] U izvještaju tajnika američkog veleposlanstva u Beogradu od 27. rujna 1945. piše:

> Sveopšti strah preovlađuje u zemlji. Primetan je svuda u javnom i privatnom životu. U gradovima režim ima odbore i špijune u svakom bloku i u svakoj zgradi. Protivnici režima žive u stalnom strahu da će ih Ozna uhapsiti i da će kao "narodni neprijatelji" biti kažnjeni. Sigurni smo da su hiljade izbrisane sa biračkih spiskova jedino zato što oni ili njihovi rođaci nisu pristalice Narodnog fronta. Nema tužnijeg komentara aktuelne situacije nego primedbe ljudi koji su se suprotstavili nacističkoj vojnoj mašineriji kada je bila na vrhuncu njene snage "da je Hitler ipak možda bio u pravu". Na sve strane se čuje da je u poređenju s Oznom, Gestapo bio blaga ustanova.[4]

Odjeljenje zaštite naroda – Ozna, koja je sijala strah Jugoslavijom, bila je udarna snaga KPJ, tajna politička policija osnovana u svibnju 1944. godine za borbu protiv neprijatelja. Njezine prve veće akcije bile su likvidacije ratnih zarobljenika. U svibnju 1945. godine i poslije ubijeno je najmanje 80 000 zarobljenika koji su vođeni u kolonama od Bleiburškog polja pa sve do grčke granice.[5] KPJ je nakon toga krenula u obračun s preživjelim vojnicima poraženih vojski, ali i s ostalim političkim protivnicima. Brojni lokalni prvaci i članovi građanskih stranaka nestajali su preko noći. Uz jaku propagandu ubijani su bez suđenja i oni koji su se skrivali po šumama u strahu od terora revolucionarne vlasti.

Da bi se bolje razumjele navedene ocjene i karakter jugoslavenske komunističke vlasti u poratnom vremenu u BiH, osvrnut ćemo se na procijenjenu strukturu ratnih žrtava u zemlji. U Drugome svjetskom ratu na prostoru Jugoslavije poginulo je ili umrlo najmanje 947 000 njezinih stanovnika. Njih 316 000 bilo je iz BiH.[6] U Jugoslaviji je stradalo najmanje 200 000 Hrvata, od čega oko 64 000 iz BiH.[7] Pokazalo se da je broj hrvatskih žrtava veći nego što su

[2] Tvrtko JAKOVINA, *Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene američke države: 1945.–1955.*, Profil – Srednja Europa, Zagreb 2003., 33.-46.

[3] Dušan BIBER, *Tito-Churchill strogo tajno*, Arhiv Jugoslavije, Beograd, Globus, Zagreb 1981., 549.-555.

[4] Vojislav PAVLOVIĆ, *Od monarhije do republike SAD i Jugoslavija (1941–1945)*, Clio – Glas srpski, Beograd – Banja Luka 1998., 506.

[5] Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i križni put 1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2009., 317.-333.

[6] Vladimir ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*, Jugoslavensko viktimološko društvo, Zagreb 1989., 107.-154.

[7] V. ŽERJAVIĆ, "Demografski i ratni gubitci Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", *Bleiburg 1945.-1995.*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 2000., 81. Usp. s istraživanjima Bogoljuba Kočovića i Kazimira Katalinića.

navedene procjene ukazivale, ali ćemo ih koristiti kao minimalan broj.[8] Od pretpostavljenih najmanje 64 000 stradalih Hrvata iz BiH do sada su poznati podaci za nešto više od polovice, odnosno za njih oko 36 000. Prebrojavanje po općinama pokazalo je da je u Hercegovini, odnosno u tri južne (hercegovačke) županije Federacije BiH, poginulo najmanje 22.736 Hrvata,[9] oko 10 000 Hrvata iz Posavine,[10] a iz 19 općina srednje Bosne oko 3 060 Hrvata.[11]

Karakteristično je za Hrvate u BiH da su najviše stradali od partizana i komunističkih vlasti, i to na kraju rata i po njegovu završetku. To je važna činjenica za razumijevanje odnosa komunističke vlasti i Hrvata u BiH, posebno u Hercegovini. Jedna od hercegovačkih općina, Ljubuški, prema popisu iz 1948. imala je 25 959 stanovnika. Preko 90% bili su Hrvati. Obrađeni su podaci za 2360 poginulih Ljubušaka: među njima je 2 227 Hrvata, 91 musliman (Bošnjak) i 37 Srba. Ustaše i pripadnici vlasti NDH ubili su 79 Ljubušaka, četnici 81, Nijemci 26, Talijani 2, zapadni saveznici 14, a partizani i jugoslavenske komunističke vlasti ubili su 1 707 Ljubušaka. Od ukupnog broja 1 621 ili 66% Hrvata iz Ljubuškog ubijeno je 1945. godine ili poslije. Za sudbine i grobove njih 1 168 se ne zna i smatraju se nestalima. Ubijeni su uglavnom bili muškarci prosječne starosti od 23 godine.[12]

Iz istočnoga dijela Hercegovine stradalo je u ratu i poraću 4 515 Hrvata. Obrađeni su statistički podaci za njih 4 423. Od tog broja 1 864 Hrvata ubijeno je nakon zarobljavanja, na križnom putu i nakon rata. Za taj su kraj specifične velike civilne žrtve. Stradalo je 2 227 vojnika i 2 138 civila.[13] U odžačko-modričkom dijelu Posavine ubijeno je 3 375 Hrvata. Među njima je bilo 672 civila i 2 703 vojnika. Partizani su ubili 1 754, a četnici 158 Hrvata iz odžačko-modričkog dijela Posavine. Većina poginulih bili su domobrani, njih 106 bilo je

[8] Jerca VODUŠEK STARIČ, "Kako se čistila Jugoslavija", *Gordogan*, broj 4-5, Zagreb, ljeto-jesen 2004., 45. Starič je utvrdila znatno veći broj žrtava u Sloveniji nego što je to izračunao Žerjavić. Isto je ustvrdio Kazimir Katalinić, koji je procijenio da je broj hrvatskih žrtava znatno veći. Vidi Kazimir KATALINIĆ, *Argumenti: NDH, BiH, Bleiburg i genocid*, Buenos Aires – Zagreb, 1993.

[9] Ivica LUČIĆ, *Sigurnosna politika Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine 1945.–1990.*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2005., 242.-247.

[10] *Srpski zločini nad Hrvatima i Muslimanima u Bosanskoj Posavini i Sjeverozapadnoj Bosni 1991–1995.*, gl. ur. Ante Milinović, Savez zajednica udruga Hrvata izbjeglica i povratnika Sjeverozapadne Bosne i Bosanske Posavine, Zagreb – Orašje 1999., 23.

11 Vjenceslav TOPALOVIĆ, *Srednja Bosna – ne zaboravimo hrvatske žrtve: 1941.–1950./1991.–95.*, Hrvatski informativni centar, Zagreb 2001., 102. Topalović je naveo broj od 4 303 stradala Hrvata u 20 općina srednje Bosne, gdje je uračunao i Kupres, odakle je stradalo 1 243 Hrvata.

[12] Stjepan ŠTERC, "Posredni i neposredni demografski gubici općine Ljubuški", *Spomenica Ljubuškim žrtvama*, (ur. Florijan Boras), Ljubuški 1998., 387.-396. Ukupno je poginulo 2 460 Ljubušaka, ali podaci za njih 100 nisu statistički obrađeni.

[13] Ivica PULJIĆ, Stanislav VUKOREP, Đuro BENDER, "Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini", *Humski zbornik broj V.*, Zajednica Hrvata istočne Hercegovine – Župe trebinjske biskupije – općine Čapljina, Neum, Stolac i Ravno, Zagreb 2001., 83.-86.

u ustašama, a 11 u partizanima.[14] Od 3 060 stradalih Hrvata iz srednje Bosne partizani su ih ubili 2 589. Od toga ih je samo na križnom putu, nakon zarobljavanja, ubijeno 1 167. Četnici su ubili 433, ustaše 12, a Nijemci 9 Hrvata iz srednje Bosne.[15]

Za shvaćanje međunacionalnih odnosa važno je sagledati žrtve rata i zločine koji su počinjeni u BiH. Zločini koje su počinili pripadnici ustaških, četničkih i okupatorskih postrojbi uglavnom su poznati i o njima se često pisalo. Objavljen je i zbornik s kronološki poredanom dokumentacijom o zločinima koje su počinili pripadnici vlasti NDH.[16] O ratnim i poratnim zločinima partizana odnosno komunista u BiH do 1990. godine nije se gotovo ništa moglo čuti niti pročitati. Na temelju prikupljenih i objavljenih podataka vidljivo je da su ogromnu većinu Hrvata u BiH poubijali partizani koji su u BiH uglavnom bili srpske nacionalnosti. Težište sukoba nije bilo na ideološkoj osnovi – fašizam ili antifašizam, tj. Njemačka ili Velika Britanija odnosno SSSR – nego na nacionalnoj osnovi: Hrvatska ili Jugoslavija, hrvatstvo ili jugoslavenstvo, odnosno srpstvo. Govoreći na prvom zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH) u studenome 1943., Rodoljub Čolaković rekao je da je među Hrvatima u BiH raširena "kobna zabluda" da je NDH "kakva takva ipak hrvatska država", te da je "narodno oslobodilačka borba uperena protiv hrvatstva". Čolaković je zaključio kako treba "nemilosrdno istrebljujući ustaške zlikovce" strpljivo razbijati zablude kod "zavedenih masa".[17]

Hrvati u BiH našli su se 1945. godine izvan granica hrvatske federalne jedinice, izloženi osvetničkim udarima velikog dijela Srba, ali i dijela Muslimana koji su posebno krajem rata prišli komunistima.[18] Srbi su se osvećivali svima koji su imali bilo kakve veze s NDH, Muslimani su se uglavnom distancirali od sudjelovanja u ustaškoj vlasti, optužujući Hrvate-katolike za ustaštvo i sva zla koja su u to ime počinjena. Komunisti su za svoju politiku dobili potporu i jednog broja Hrvata. Neki su im pristupili iz uvjerenja, a neki su vidjeli priliku za osiguravanje egzistencije ili rehabilitaciju zbog pripadnosti poraženoj

---

14 http://www.ktabkbih.net/info.asp?id=24039, pristup ostvaren 7. 11. 2010.

15 V. TOPALOVIĆ, *Srednja Bosna – ne zaboravimo hrvatske žrtve*, 102.

16 *Zločini na jugoslavenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu*, zbornik dokumenata, tom I., "Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.–1945.", Vojnoistorijski institut, Beograd 1993.

17 *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine*, Dokumenti 1943.–1944., knjiga I., Veselin Masleša, Sarajevo 1968., 43.

18 Na trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a u Sarajevu od 26. do 28. travnja 1945. godine govorio je i pukovnik Hamdija Osmanović iz Cazina. On je, uz ostalo, rekao: "Neki ljudi govore da Muslimani u ono vrijeme nisu pošli za ustaškim pokretom, nisu se našli u redovima ustaša, nisu se našli u redovima okupatora, ali drugovi i drugarice, mi Muslimani moramo priznati da se ogromna većina Muslimana našla na frontu okupatora. Iz kojih razloga i kako to sam malo prije naveo. Međutim, narodni pokret je pokret sveopšti, pokret svenarodni. I Muslimani koji su vidjeli i osjetili na svojoj koži kakav je strašan teror okupatora, kakva je sudbina namijenjena Muslimanima, kada su osjetili slabljenje Njemačke pod udarima Crvene armije i naše vojske, oni su počeli da se preorjentišu, počeli su stupati u redove narodno-oslobodilačke vojske." Vidi *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine*, Dokumenti 1945., knjiga II., Veselin Masleša, Sarajevo 1968., 426.

vojsci i politici. Broj Hrvata članova KPJ/SKJ u BiH bio je u prosjeku oko 2% od ukupnog broja Hrvata. Muslimana je u Partiji bilo oko 3%, a Srba oko 5%.[19] Jedan broj preživjelih pripadnika poražene hrvatske vojske odlučio se nakon rata boriti protiv komunista, bilo za političke ciljeve ili za goli život.

Procjena brojnosti i stanja protukomunističke gerile

Pripadnici poražene hrvatske vojske koji se nisu htjeli predati okupljali su se po bosanskim i hercegovačkim planinama, šumama i brdima. Okupljali su se u manjim ili većim skupinama koje su povremeno dobivale i neke oblike organizacije. Oni koji su bili organizirani i koji su imali političke ciljeve prozvali su se križarima. Na tom je imenu inzistirala i KPJ kada ih je htjela povezati s Katoličkom crkvom, kompromitirati je i opravdati represivne mjere protiv svećenika.[20] Križari su očekivali sukob zapadnih zemalja s komunistima, kako SSSR-om tako i Jugoslavijom. Nadali su se da će ih s novim imenom i znakovljem Zapad prije prihvatiti kao saveznike. Ako i nisu previše vjerovali u to, morali su nekako legitimirati svoju borbu i osigurati podršku barem u dijelu naroda. Komunisti su ih u svojim izvještajima nazivali i odmetnicima, banditima, kamišarima, šumnjacima, a u Hercegovini najčešće škriparima. Taj naziv dolazi od škripova, odnosno škrapa, jama, udubina ili rasjeklina u kamenu, nekoj vrsti špilja gdje su se gerilci povremeno skrivali. Naziv škripari preživio je do danas i najrasprostranjeniji je u narodu. Zato ćemo ga i koristiti, osim tamo gdje oni sami sebe zovu križarima ili nekim drugim imenom.

Prema podacima KPJ, nakon završetka Drugoga svjetskog rata na prostoru BiH ostalo je oko 16 000 pripadnika poraženih vojnih formacija: među njima oko 8 000 četnika, 6 000 ustaša, 1 100 pripadnika muslimanske milicije, oko 500 pripadnika tzv. zelenog kadra i oko 300 pripadnika ostalih formacija.[21]Aleksandar Ranković izvijestio je 28. ožujka 1947. na zasjedanju Narodne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) da se u razdoblju od 1. ožujka 1946. do 1. ožujka 1947. predalo 1 179 gerilaca, a ubijeno ih je ili pohvatano 3 467. Tako je 1. ožujka 1947. u FNRJ bilo još 1 758 gerilaca, od čega ih je u BiH bilo 643, a u Hrvatskoj 337. Krajem 1948. godine

[19] Ivo LUČIĆ, "Što je (bila) Bosna i Hercegovina i tko smo (bili) mi", *Status*, br. 14, proljeće 2010., 113.

[20] Zdenko RADELIĆ, *Križari: Gerila u Hrvatskoj 1945–1950.*, Hrvatski institut za povijest Zagreb, 2002., 200.-203.

[21] *Istorija Saveza komunista BiH*, knjiga 2., Institut za istoriju, Oslobođenje, Sarajevo, 1990., 11. Bilandžić navodi podatak o 800 raspršenih grupa, ili oko 12 000 suradnika okupatora. D. BILANDŽIĆ, *Historija SFRJ. Glavni procesi 1918.–1985.*, Školska knjiga, Zagreb 1985., 103. Približna procjena od 790 grupa s 11 000 pripadnika razbijenih poraženih vojski odnosno "bandita" na prostoru Jugoslavije nalazi se u monografiji *Vojna bezbednost*, Beograd 1986., 38. Drugačija procjena od oko 8 000 "grupica okorelih zlikovaca", koje su ostale nakon rata na tlu Jugoslavije, nalazi se u monografiji *Kopnena vojska JNA III.*, 441. Dalje se u toj monografiji kaže kako su navedene grupice tijekom 1946. ubile 450 članova NOO-a. Najbolji pregled svih raspoloživih procjena o broju gerilaca u poslijeratnoj Jugoslaviji daje Zdenko Radelić u citiranoj knjizi.

ostalo je samo nekoliko desetaka gerilaca.[22] Ranković je i u lipnju 1956. govorio o "nekoliko desetina hiljada naoružanih odmetnika, a koji su ostali u zemlji i posle proterivanja okupatora".[23]

Prema podacima nasljednice Ozne, *Uprave državne bezbednosti* (Udbe) za NR BiH,[24] u razdoblju od 1945. do 1. svibnja 1959. u BiH ubijeno je 5 098 gerilaca, od čega je bilo 3 184 četnika i 1 914 ustaša. Osuđeno je 2 452 gerilaca, od čega je bilo 1 228 ustaša i 1 224 četnika. Osuđeno je i 12 861 njihovih pomagača, koji su označeni kao "jataci odmetničke bande", te 1 378 pripadnika križarskih organizacija, 411 pripadnika četničke organizacije i 513 pripadnika Mladih Muslimana.[25] Primjetno je da je broj uhićenih i ubijenih četnika veći od broja ustaša – to je zato što je većina ustaša ubijena već prije u prigodi razoružanja u svibnju 1945. i nisu ulazili u ovu statistiku. Na sastanku Oblasnog komiteta Odjeljenja zaštite naroda za Hercegovinu održanom 24. ožujka 1945. ocijenjeno je da se u Ljubuškom „nalazi oko 400 odmetnika, ustaškog zelenog kadra. Većinom su u manjim grupama. Prenose parole o dolasku Engleza i njihovom izmirenju sa Nijemcima." Utvrđeno je da se u posuškom srezu nalazi oko 300 odmetnika, da su Hrvati u Mostaru „većinom ustaški nastrojeni" i „traže propusnice za Dalmaciju". U Čapljini je strijeljano oko 60 onih koji su „sposobni za vojsku a sačekali su neprijatelja tako da je bilo slučajeva strijeljanja nevinih". Strijeljanje je izvršeno kao represivna mjera. Nije se uzimalo u obzir jesu li strijeljani sudjelovali u „pobuni" nego je „ocijenjena njihova prošlost". Navedeno je da su „Rajko i Vojo strijeljali 30 a pustili 42." Čapljinaca. U srpnju 1945. Ozna je raspolagala informacijom da se u livanjskom srezu nalazi oko 200, u duvanjskom 18, a u bugojanskom 78 „odmetnika".[26]

U vrijeme održavanja prvih izbora u novoj Jugoslaviji krajem 1945. godine na prostoru Sarajevskog okruga nalazilo se oko 500 pripadnika poraženih vojski. Od toga je bilo oko 70 pripadnika ustaških postrojbi, a ostali su bili

[22] Z. RADELIĆ, *Križari: Gerila u Hrvatskoj*, 179.

[23] Mato RADULOVIĆ, *Poslednje odmetničke grupe*, Odelenje za organizaciju i stručno obrazovanje službenika SSUP-a, Beograd 1963., 3.

[24] Nakon donošenja Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije 31. siječnja 1946., reorganiziraju se obavještajno-sigurnosne službe. U ožujku 1946. od Prvog i Drugog odsjeka Ozne formira se pri Ministarstvu unutarnjih poslova Uprava državne bezbednosti (Udba), dok se od Trećeg odsjeka Ozne pri Ministarstvu narodne obrane formira Kontraobavještajna služba Jugoslavenske armije (KOS).

[25] NR BiH, Državni sekretarijat za unutrašnje poslove, Uprava državne bezbjednosti Sarajevo, br. B-62/1., dana 7. 5. 1959., *Pregled likvidiranih i suđenih neprijateljskih elemenata u Bosni i Hercegovini od 1945. do maja 1959. godine*, upućeno Državnom sekretarijatu za unutrašnje poslove FNRJ, Upravi državne bezbjednosti, državnom podsekretaru, drugu Đuri Stankoviću, državni podsekretar Vojo Čolović. Napomena: Autor posjeduje preslike svih dokumenata koji su citirani u tekstu, a nije navedeno gdje se nalaze. Radi se o dokumentima koji se ne čuvaju u arhivima, nego su prikupljeni iz raznih rasutih i nesređenih fondova.

[26] Arhiv Federacije BiH Sarajevo (dalje AFBiH), Fond KPJ, Uglješa Danilović, Prijepis rukopisnih zabilješki, Odeljenje zaštite naroda/OZNA/, *Sastanak za Hercegovinu*, Mostar, 24. 3. 1945. Radi se o oficirima Ozne Rajku Vukoji i Voji Vukoviću. Napomena: u dokumentima najčešće piše "odjelenju" ili „odeljenju", a ne odjeljenju.

četnici.[27] Republička Ozna u siječnju 1946. godine konstatira da u Sarajevskom okrugu ima još oko 580 "odmetnika", najviše u kotarima Foča, Rogatica, Sarajevo, Sokolac, Goražde i Kalinovik.[28] Tijekom prethodnog mjeseca ubijeno je ili se predalo njih 211. U Mostarskom je okrugu bilo 615 škripara, od čega je 181 ubijen ili se predao. Piše i da su ustaše aktivniji, osobito u Širokom Brijegu te u mostarskom i ljubuškom kotaru. Prebacili su se bliže moru prema Ljubuškom, a u svojim akcijama počinili su i nekoliko ubojstava.[29]

U Sarajevu je 4. prosinca 1945. održan sastanak šefova odsjeka okružnih odjeljenja Ozne za Bosnu i Hercegovinu. U izvještaju je konstatirano da Ozna za BiH ima mrežu od oko 300 registriranih suradnika, koji su najvećim dijelom angažirani na uništenju "odmetničkih bandi". U zatvorima se nalazilo oko 1 250 osoba, većinom "odmetnika i njihovih jataka". Navedeno je kako je s prvim snijegom došlo do osipanja "odmetnika", čiji se broj "sveo na oko 2 700 a možda i manje". U izvještaju još piše:

> Ako se uništavanje odmetnika produži ovim tempom mi smatramo da ćemo ih u toku zime potpuno uništiti. U svim odmetničkim grupama govori se t.j. očekuje nova amnestija. Mi smatramo da nikakva amnestija nije više potrebna i da ćemo ih mi u toku zime sami likvidirati. (…) Kažnjavanje jataka dalo je u ovim krajevima dobre rezultate. Rad okružnih sudova po kažnjavanju odmetnika i jataka znatno se poboljšao i po ekspeditivnosti i po strogoći kažnjavanja.[30]

Vlasti su amnestijom pozivale sve one koji su se od nje odmetnuli a nisu počinili zločine na povratak kućama, uz jamstvo da ih neće kazneno goniti. Teško je procijeniti koliko je među križarima bilo onih koji su počinili ratne zločine. Samo malom broju se sudilo, a teško je govoriti i o regularnosti tih suđenja. Možemo pretpostaviti da su oni koji su počinili zločine uglavnom pobjegli ili su pokušali pobjeći preko granice, što dalje od Jugoslavije. Takvi su se rijetko organizirano vraćali. Oni koji su se skrivali u blizini svojih kuća, tražeći način da se vrate normalnom životu, gotovo sigurno nisu bili opterećeni ratnim zločinima. To ne znači da nakon rata, u očajničkoj borbi za život, u uvjetima stalnih sumnjičenja, izdaja i pogibija nisu okrvavili ruke. Amnestija se proglašavala uglavnom onda kada komunisti nisu bili u stanju obračunati

---

27 Husnija KAMBEROVIĆ, *Prema modernom društvu*, Centar za kulturu Tešanj, Tešanj 2000., 30.-34. Korpus narodne obrane (KNOJ) bio je neka vrsta vojne policije. Osnovan je 15. kolovoza 1944.

28 BiH je nakon rata bila podijeljena na pet okruga i jednu oblast Hercegovinu. Okruzi i oblast sastojali su se od srezova, kako su se u BiH tada zvali kotari. Vidi *ZAVNOBiH dokumenti 1945.*, knj. II., Sarajevo 1968., 127.-128.

29 NR BiH, Odjeljenje zaštite naroda (OZN-a) za Bosnu i Hercegovinu, Ministarstvo narodne odbrane federativne Jugoslavije, Str. Pov. Br. 13, 12. 1. 1946., Sarajevo, Izvještaj načelnika OZNA za BiH, Odjelenju zaštite naroda OZNA Ministarstva narodne odbrane FNRJ Beograd. U potpisu Uglješa Danilović.

30 NR BiH, OZN-a, *Zapisnik sa sastanka šefova odsjeka okružnih odjeljenja po referatu ustaša i četnika, rađen u odjeljenju OZN-e za BiH dana 4. dec. 1945. god.* Upućeno Odjelenju zaštite naroda OZNA, Ministarstvo narodne odbrane FNRJ, Beograd.

se s onima koji su se odmetnuli od vlasti i "sami ih likvidirati", ili kad bi vanjskopolitički razlozi nalagali režimu potrebu da dade obećanja u tom smislu.

U studenom 1946. u travničkom okrugu bilo je oko 110 gerilaca. U mostarskom okrugu registrirano ih je 409 a pretpostavljalo se da ima oko 450. U tuzlanskom okrugu registrirana su 154 gerilca.[31] Škripari u Hercegovini sve teže su mogli opstajati u blizini svojih kuća, a tamo su ugrožavali i svoje obitelji, pa su se predavali ili okupljali u grupice i sklanjali na nepristupačna planinska područja Vrana, Ljubuše i Čvrsnice u općinama Duvno, Posušje i Široki Brijeg. Jedan dio hercegovačkih škripara djelovao je na susjednom dalmatinskom području. U makarskom kotaru ubijeno je (i tek poneki uhićen) 262 križara. Od toga ih je na području Imotskoga bilo 109, Makarske 87 i Metkovića 66. Neki od njih bili su iz Hercegovine, a zadnji su likvidirani 1951. godine.[32]

Organizirane gerilske skupine i odmetnuti pojedinci

U svim dijelovima BiH ostalo je onih koji su se skrivali ili borili protiv vlasti očekujući sukob komunističkih zemalja sa Zapadom. U tom je smislu išla i dosta jaka propaganda. Komunističke vlasti odgovorile su angažiranjem jakih snaga Ozne, odnosno Udbe, Korpusa narodne obrane (KNOJ) te formiranjem dobrovoljačke milicije i akcijama čišćenja terena. U izvještaju iz jedne takve akcije od 1. studenoga 1945. piše da su jedinice KNOJ-a ubile "studenta prava ustaškog oficira propagatora na sektoru Prozora" te da su kod Konjica otkrile vezu "ustaškog satnika Stjepana Sičaje" koji se nalazi u prozorskoj oblasti. U tim je akcijama otkriveno osam letaka.[33] Među navedenim je lecima i pismo koje je Stjepan Sičaja zvani Gegan napisao Mirku Sičaji, koji je također bio "pod oružjem". Sičaja u pismu spominje da je "jučer bio s Kapulicom s kojim je sve u redu" te da Mirko provjeri što traže ljudi s kojima je i Ilija Ilić iz Ostrošca, koji je proljetos bio kod Sičaje. Uz pismo je poslao i iskaznicu Anti Grubešu.[34]

Ostali leci koje je Ozna u spomenutoj akciji otkrila bili su uglavnom propagandnog sadržaja, a potpisali su ih "Hrvatski borci križari", "Križari iz zapovjedništva velebitskog križarskog zdruga", "Velebitski zdrug". Mjesto njihova boravka naznačeno je kao "Bosanske planine", a vrijeme je rujan/listopad 1945. Parole na kraju letaka bile su "Živio Poglavnik i Maček", "Živio velebitski zdrug", "Za krst častni i slobodu zlatnu", "Za vjeru i dom", "Živili križarski drugovi", "U borbu za naša starodrevna prava", "Smrt komunizmu sloboda

[31] AFBiH, F KPJ, Uglješa Danilović, Prijepis, Udba, *Sastanak sa ofic. sa terena*, 5. 11. 1946.

[32] Hrvatski državni arhiv (HDA), RSUP SRH, SDS, 015-4, Banditizam od 1945.-1948., 17. 7. 1948., V., Banditizam na neretvanskom području.

[33] Štab Bosanskohercegovačke divizije KNOJ-a, Obavještajni otsjek, Pov., broj: Službeno, 1. novembra 1945., Ministarstvu unutrašnjih poslova Vlade B. H./ Obaveštajnom Odelenju, Šef Ob. Otsjeka poručnik, Aleksandar Zelenović.

[34] Bosanskohercegovačka divizija KNOJ-a, Obavještajni otsjek, *Prijepis pisma satnika Stjepana Sičaje Mirku Sičaji*, bez datuma.

narodu".[35] Stjepan Sičaja Gegan bio je uz spomenutoga Mirka Kapulicu jedan od najjačih i najpoznatijih križara ili škripara u BiH. Prije rata bio je pripadnik Hrvatske seljačke stranke (HSS), a tijekom rata se jedno vrijeme nalazio na čelu općinskog narodnooslobodilačkog odbora u Šćitu. Postoje različita tumačenja razloga zbog kojih je napustio partizanski odbor i organizirao miliciju od oko 400 boraca s kojom je branio hrvatska sela u Rami.[36] Najčešće, a i najuvjerljivije, objašnjenje je ono po kojem se Sičaja usprotivio politici KPJ prema hrvatskome narodu i suprotstavio se "novom turskom zulumu" u Rami.[37] Postoji i verzija da je pronašao dopis KPJ u kojem ga sumnjiče i predlažu njegovu likvidaciju, kao i tumačenje da je to bila podvala Gestapoa. Pripadnici Ozne pregovarali su tijekom 1944. godine sa Sičajom da zajedno sa svojom milicijom prijeđe u partizane, što je on odbio. Sičaja je ubijen u Zlopolju na obroncima Ljubuše 8. studenoga 1945., a prije toga su poginula i dva njegova sina.[38]

Zapovjedništvo križarskog korpusa Kralj Tomislav, koji se nalazio na prostoru između Tomislavgrada, Posušja i Širokog Brijega, proglasilo je 5. listopada 1945. mobilizaciju, ali nije primijećen značajan odaziv. U izvještaju partijske organizacije iz Posušja za listopad 1945. piše da se nitko nije odazvao na mobilizaciju, ali i da je "ustaško djelovanje na terenu prilično jako", pa su i oni prinuđeni pojačati svoje akcije.[39] Iz izvještaja nastalog u prosincu 1945. u Sreskom komitetu (SK) KPJ u Posušju vidi se na koje se sve načine Partija borila protiv škripara i kako je postupala s njihovim obiteljima. Vidljiv je i odnos prema fratrima odnosno Katoličkoj crkvi. U spomenutom izvještaju uz ostalo piše:

> Škriparske bande koje se nalaze na terenu svakim su danom slabije tako se od prošlog sastanka do danas prijavilo 15 škripara a na njih je najviše utjecalo što im se familijama zabranila hrana. Može se konstatovat daje stanje još uvijek najgore u samom mjestu Posušju gdje su se izvjesni reakcionari povezali sa fratrom i ilegalno rade protiv N.O.P. tako osnivanjem radničko-namješteničke zadruge koja je omogućila šverc pojedincima zapaža se od strane gostioničara zajedničko nastupanje protiv N.O.P. Mase prilično dobro nadolaze ali jaki utjecaj fratra sa svojom

[35] Štab Bosanskohercegovačke divizije KNOJ-a, Obavještajni otsjek, Pov., broj: Službeno, 1. novembra 1945., Ministarstvu unutrašnjih poslova Vlade B. H., Obaveštajnom Odelenju, Šef Ob. Otsjeka poručnik, Aleksandar Zelenović. *Letci u prilogu dokumenta*.

[36] "Gegan" i "Bio sam Geganov vojnik", *Ramski zbornik*, Ramska zajednica – Zagreb, Zagreb 2000., 129.-134.

[37] Z. RADELIĆ, *Križari: Gerila u Hrvatskoj*, 429.

[38] NR BiH, OZN-a, Izvješće Bude Miličevića upućeno Uglješi Daniloviću od 19. 10. 1944. Vidi „Dezerter lovi ubice; kako je uništena ustaško-križarska banda Mirka Kapulice" *Svijet* (Sarajevo), broj 195., nastavak drugi, 23. veljače 1962., str. 12.-13. Vjerojatno se radi o komunističkoj propagandi, jer je prikazano da je spomenuti dokument krivotvorina koju je Sičaji podmetnuo Gestapo uz pomoć fratra i dvije časne sestre.

[39] Arhiv Hercegovačko-neretvanske županije/kantona, Mostar, nekadašnji Arhiv Hercegovine u Mostaru (dalje AH), Mostar, SK KP Po/K1-Ia-1, Sreski komitet KPJ Posušje, Izvješće, 4. 10. 1945.

lažnom propagandom još uvijek koči pravilnu razvitku i učvršćivanju N.O.P. u ovom kraju.[40]

Prema dokumentaciji KPJ iz Posušja na njihovu terenu bilo je 11 škriparskih odnosno križarskih grupa. Pod utjecajem ovih grupa osnovana je u Posušju 1946. godine križarska organizacija s desetak ljudi, koja je zahvaćala sela Batin i Osoje, a postojala je i veza s organizacijama u Imotskom i Splitu. Poslije je osnovana i druga križarska organizacija koja je zahvaćala sela Batin, Osoje, Čitluk, Vinjani, Zagorje i Tribistovo. Ova je organizacija imala 75 članova. Na čelu obiju organizacija bio je Stipe Brekalo zvani Nević. Uz njih su bile aktivne i grupe "Tolerija" iz Čapljine, Nenadića iz Imotskog, grupa "Inđila" iz Tribistova, Reze Ivande iz Sutine, Pere Bage iz Posušja, Drage Koštre iz Vira, Petra Ljubića-Ćutića, Vinka Škrobe i Stipe Brekala-Nevića iz Širokog Brijega.[41]

Posuške su vlasti kao poseban uspjeh isticale uhićenje Pere Bage u ožujku 1946. godine, jer su vjerovale da ima utjecaj na narod.[42] Zadnja grupa od sedmorice križara u Posušju strijeljana je 1947. godine. Prilikom akcija Udbe uhićeno je oko 100 ljudi optuženih za suradnju s križarima (jatakovanje). Mnogi su osuđeni na zatvorske kazne.[43] Tako je Jure Ćorić iz Zagorja (danas općina Posušje) optužen u lipnju 1948. zbog jatakovanja, odnosno veze s Dragom Koštrom, Božom Budimirom i vođom križarske skupine Matom Borasom iz Vira. Po optužnici Ćorić se s križarima povezao tijekom 1947. godine preko "poznatog odmetničkog jataka" Ivana Marića zvanog Bili iz Zagorja, koji je strijeljan 1947. godine.[44]

Spomenutu grupu „Nenadića iz Imotskoga" vodio je bivši ustaški poručnik Ivan Nenadić zvani Pećinović iz Gornjih Vinjana. S njim su bili i Luka, Mate, Petar i Stipe Nenadić. Oni su pripadali skupini Nenadić-Medvidović od sedamdesetak članova, koja je djelovala u Imotskoj krajini i Hercegovini. Braća Mate i Petar Medvidović poginuli su krajem 1945. godine. Ivan Nenadić strijeljan je zajedno s bratom Stipom u Imotskome 16. svibnja 1946. U njihovoj skupini bili su jedno vrijeme i hercegovački križari Benko Penavić, Mariofil

[40] AH Mostar, SK KP Po/K1-Ia-1., SK KPJ Posušje, 16. 12. 1945., Izvješće OK KPJ za Hercegovinu Mostar. U izvješću je utvrđeno da je Slavko Starović, bivši sekretar pri opunomoćstvu Ozne, otišao u Partizansku gimnaziju u Sarajevo.

[41] AH, SKSK Mostar, 1961.–1966., *Analiza o političkom stanju na terenu*, Posušje, svibanj 1961., (nesređena građa). Građa o križarskim grupama u BiH nije dostupna. U posjedu je MUP-a Federacije BiH koji s nje nije skinuo oznaku tajnosti. Tako da za sada o ovoj temi uz rasuto i nesređeno gradivo iz raznih izvora možemo pisati na temelju izvještaja općinskih komiteta SK. Ona su pisana na temelju dokumentacije stanica milicije i sekretarijata Narodne obrane, te "zapažanja" sudionika događaja, stoga ih moramo uzeti s rezervom. Imena su često pogrešno napisana, pa tako umjesto grupa Drage Koštre piše "grupa Koštre Dragića". Moguće je da ima još sličnih grešaka.

[42] AH, SKSK BiH, Posušje, 1945.–1947., Inv. Br. Kut. 1., prepiska 1946. g., OK KPJ za Hercegovinu Br. 910/46., SK KPJ Posušje br. 44, 27. 3. 1946., OK KPJ za Hercegovinu Mostar.

[43] AH, SKSK Mostar, 1961,–1966., *Analiza o političkom stanju na terenu*, Posušje, svibanj 1961.

[44] Okružno javno tužilaštvo u Mostaru, br. B. 413./48., Mostar, 25. 6. 1948.

Mandić, Božo Mandić, Zvonko Brnadić zvani Mostarac i drugi. Kada su bili ugroženi u Imotskoj krajini, prebacili su se na Vran i pridružili Mirku Kapulici.[45]

Mirko Kapulica, rođen je 1912. godine u obitelji Ivana i Ive (rođene Kolak) iz Prisoja (Tomislavgrad). Jedan je od najčuvenijih hrvatskih gerilaca iz Bosne i Hercegovine. U prosincu 1941. godine prijavio se u Zagrebu na dočasnički tečaj te je od siječnja 1942. kao ustaški vodnik raspoređen u Poglavnikov tjelesni sdrug (PTS). U Prisoju su ga 1942. uhitili i razoružali Talijani. U lipnju 1943. u Zagrebu je iz osvete ubio svoga susjeda Božu Ljubičića (i ranio Petra Ćavarušića) koji mu je 1936. godine ubio brata Antu. Osuđen je na 7 godina zatvora, ali je nakon tri mjeseca amnestiran i pušten. U ožujku 1944. uhićen je zbog vrijeđanja poglavnika i države. Ubrzo je pušten i otišao je u Prisoje gdje je organizirao miliciju koja je brojala i do 600 ljudi. Na suđenju je tvrdio da je miliciju osnovao kako bi spriječio Nijemce da regrutiraju duvanjske mladiće u SS Handžar diviziju.

U proljeće 1945. u Konjicu je ubio svoga milicionara Pavkovića jer ga je zatekao u pljački. Bio je sumnjičen i uhićen od Maksa Luburića u Sarajevu. Pred partizanima se povukao do Dravograda. Nije se predao nego se odlučio vratiti u Duvno. Prilikom povratka, na Vlašiću su ga ranili četnici, a krili su ga i liječili muslimani. Čim se oporavio vratio se u duvanjski kraj i opet počeo skupljati ljude. Partizani su ga prvi put uhitili 23. prosinca 1945. u selu Potubolja (nedaleko od Tomislavgrada). S njim je bio Dane Beno, koji se ubio da ne bude zarobljen. Kapulica je neko vrijeme boravio u zatvorima u Travniku i Mostaru.

Prilikom transporta vlakom, u travnju 1946. godine, pobjegao je vezan na stanici u Slavonskom Brodu. Nakon toga kretao se na prostoru između Raduše, Vrana, Čvrsnice i Zavelima, pa do Biokova i Kamešnice. U njegovoj grupi bili su: Mijo Škaro, Božo i Stipe Marković, Ivica Marijanović, Benko Penavić, Niko Filipović, Jozo Kovačević, Mijo Landeka, trojica Ličana čija imena nisu zabilježena, kao i izvjesni Tono i Mijo. U svibnju 1947. spojili su se s grupom Drage Koštre u kojoj su bili Božo Budimir, Mate Boras, Ante Čamber i Ilija Križić. Priključila im se i dalmatinska grupa u kojoj su bili: Ante Meter, Pero Lažeta, Ivan Kegalj i Nedjeljko Piplica, a zatim i Zvonko Bernardić. Radi jačanja i širenja organizacije te jačanja dojma kod pomagača u ljeto 1948. godine osnovali su „Prvu Hrvatsku diviziju kralja Tomislava". Piplica je izrađivao oznake, a Stipe Sičaja Gegan je obavijestio Kapulicu da se nazovu križarima.

Pomoć jataka kojih je ukupno bilo oko 120 nije bila dostatna. Progonjeni i u stalnoj borbi s vlašću, pripadnici Kapuličine milicije počinili su niz ubojstava i pljački. Motivi nekih od njih su poznati, dok za većinu možemo samo nagađati. Žrtve su uglavnom bili komunistički aktivisti, osobe sklone režimu ili osumnjičeni za špijunažu i izdaju. Antu Krajinu i Antu Ćurića ubili su u ljeto 1944. godine nakon što su saznali da za Nijemce prikupljaju podatke o miliciji.

[45] Ivan GABELICA, "Križari-hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944.-1951. (II.)", *Politički zatvorenik*, br. 123., lipanj 2002., 27.-31. Više vidi HDA, Banditizam, V.

Kod njih su pronašli i njemačke legitimacije. To je očito bilo vezano za prisilnu mobilizaciju koju su Nijemci tada provodili u duvanjskom kraju.

U jesen 1944. godine Kapulica je ubio Marka Bilića iz Letke jer je svojevoljno napustio postrojbu. Kapulica je tvrdio da je Bilić bio pripadnik njegove milicije. Kapuličini ljudi ubili su svoga pomagača Ivana Bajku Vidovića. U listopadu 1945. ubili su Jelu Kotarac i njenog sina Franju koji je završio Gimnaziju u Sinju i spremao se za studij. U srpnju 1947. godine ubili su dvojicu drvosječa na Ljubuši koji su radili u sklopu Seoske radne zadruge (SRZ). U kolovozu 1947. u mjestu Malovan presreli su autobus koji je vozio na liniji Livno – Bugojno, ranili su dvojicu oficira Jugoslavenske armije (JA) koje su zatim skinuli, oduzeli im osobne stvari i pustili ih, a autobus zapalili.

Puštanje oficira koji su bili i odlikovani izazvalo je nepovjerenje u skupini. U izjavi koju je dao javnom tužilaštvu u Mostaru Mirko Kapulica je naveo da je 16. kolovoza 1947. u mjestu Vaboč pod Vran planinom osobno ubio svoje suborce Dragu Koštru i Miju Škaru jer se bojao da će oni ubiti njega. Ubojstvo je pripisao JA, ali su ga uskoro Koštrini ljudi napustili. Bio je to početak kraja Kapuličine skupine. Mirko Kapulica uhićen je 3. rujna 1950. u Voštanima u sinjskoj općini.[46]

Pred Okružnim sudom u Mostaru osuđen je 30. prosinca 1950. na smrt vješanjem. Zajedno s njim osuđeni su i njegov brat Tadija Kapulica te njihovi pomagači: Bono Čeko, Ilija Đurić, Vinko Ćurić, Nikola Braovac, Ivan Miloloža i Ante Voloder.[47] Način izvršenja kazne nad Kapulicom je preinačen i on je 18. travnja 1951. strijeljan u Mostaru.[48] Objašnjavajući istražiteljima Udbe razloge odmetanja Kapulica je rekao:

> Cilj moga odmetanja u šumu bio je da sačuvam svoj život i radi toga gajio sam kod sebe nadu da će doći neka amnestija na osnovu koje bi mogao povratiti se svojoj kući, a s druge strane kako sam saznavao od svojih jataka o medjunarodnoj situaciji pretpostavljao sam da bi moglo biti do rata i rušenja postojećeg uredjenja u našoj zemlji i da bi na taj način mogao dobiti slobodu i garanciju svoga života. Meni je bilo potpuno svejedno od koga bi tu slobodu mogao dobiti bilo da se radi

---

[46] Oblasno javno tužilaštvo u Mostaru, Odjelenje bezbjednosti, broj 610/50., *Zapisnik o saslušanju okrivljenika*, Mostar, 18. 12. 1950., istražitelj Muhamed Mirica, zapisničar Dušan Pudar; Saslušanje rađeno u Odelenju OZN-e za okrug Travnik dne 2 januara 1946 godine, Zapisnik, br. 317/46. Okružni sud u Mostaru, broj K.312/50., *Presuda*, 30. 12. 1950., Predsjednik vijeća Vojislav Spajić, zapisnik Merzuk Pehlivanović. Vrhovni sud NR BiH, Kž: 86/51., Sarajevo, 9. 2. 1951., *Presuda*, Predsjednik vijeća Engel Juž. O Kapulici piše i Marinko G. POLIĆ, „Od Mostara do Bleiburga", *Povlačenje 1945., krivci i žrtve*, ZIB mladost-Omega, Zagreb, 2000., 121.-122. U obitelji M. Kapulice sačuvana je predaja da on uopće nije bio u zatvoru nakon ubojstva Ljubičića, već je poslan u Rostock u Njemačku na posebnu obuku.

[47] Okružni sud u Mostaru, br. K: 312./50., *Presuda*, Mostar, 30. 12. 1950.

[48] Zapisnik o izvršenju smrtne kazne nad osuđenikom Mirkom Kapulicom, sačinjen 18. travnja 1951. Kazna je izvršena 18. 4. 1951. u 20 sati u mjestu Bišće pokraj Mostara, u nazočnosti povjerenika OUP Ljube Zurovca, zamjenika ravnatelja okružnog zatvora Milovana Bursaća, liječnika Ibre Dadića i zapisničara Muhameda Rudana.

o Italijanu, Švabu, Englezu i Amerikancu iako bi istina najvolio tu slobodu dobiti od svoga vlastitog naroda.[49]

Mirko Kapulica bio je zadnji škripar "od imena". Zatvarali su ga ustaše, Talijani i partizani. Pratili su ga Nijemci, ranili četnici te konačno osudili i strijeljali komunisti. A on je htio „svoju slobodu" i „garanciju za život". Za jedne je bio bandit, a za druge mitski junak. Iza njega su ostale brojne priče, pjesme, nagađanja i legende, ali i mnogi mrtvi. Nakon njega više nije bilo organiziranih hrvatskih škriparskih skupina u BiH.[50] Ostali su još pojedinci ili manje grupice koje su bile "bunkerisane", odnosno potpuno neaktivne, usredotočene na preživljavanje. Posljednji iz Kapuličine skupine ostao je Nedjeljko Piplica (rođ. 1928.) iz Zmijavaca, koji je uhićen 24. rujna 1951. i od Okružnog suda u Splitu osuđen na smrt. Strijeljan je 20. lipnja 1952.[51]

Nakon što su komunisti preuzeli vlast u Ljubuškom ubili su najmanje 107 ljudi pod optužbom "sudjelovanja u bandi i špijunskim organizacijama". Ubijeni su uglavnom ugledniji i imućniji ljubuški Hrvati koji se nisu povukli s ustašama vjerujući u svoju nedužnost prema novoj vlasti. Još 446 Ljubušaka

---

[49] Oblasno javno tužilaštvo u Mostaru, Odjelenje bezbjednosti, broj 610/50., *Zapisnik o saslušanju okrivljenika*, Mostar, 18. 12. 1950., str. 12.

[50] U Hercegovini se mogla čuti pjesma: "Berlin pao Roško Polje nije u njemu se Kapulica krije." Škripari su u Hercegovini dugo vremena, praktično sve do devedesetih i pada komunizma imali mitski status. Kružila je priča o "mitraljezu-šarcu" koji na Badnju večer, uvijek s drugog brda, puca rafale. Milicija ga je tobože tražila, ali ga nije uspijevala pronaći. To se u onom većem dijelu hrvatskoga naroda u Hercegovini, koji je bio suprotstavljen komunistima, tumačilo kao znak da još uvijek postoje oni koji će, kada dođe vrijeme, započeti borbu za slobodu. Nije nemoguće da je poneki mitraljez i postojao i pucao, ali su mit i priča o njemu bili prenaglašeni. O pjesmama koje su spjevane o škriparima vidjeti Anđelko MIJATOVIĆ, *Ganga, pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa*, Naša ognjišta, Tomislavgrad, 2004., 316.-317. S druge strane komunistička vlast je nastojala što više ocrniti Kapulicu. U tom smislu objavljen je u šest nastavaka, već spomenuti feljton „Dezerter lovi ubice; kako je uništena ustaško-križarska banda Mirka Kapulice" u sarajevskom tjedniku *Svijet*, počevši od 16. veljače 1962. Radi se o tipičnom propagandnom materijalu punom neistina i konstrukcija. Obitelji Mirka i Tadije Kapulice bile su sustavno terorizirane. Više puta su pretresani i opljačkani, preseljavani u sela kod Bosanskog Grahova, Glamoča, Kupresa. Od devetoro Tadijine djece (sedam sinova i dvije kćeri) preživjelo je smo dvoje (sinovi Krunoslav i Marinko). Ostali su umrli od stalnog maltretiranja, loših životnih uvjeta, neuhranjenosti, hladnoće i nedostatka lijekova. Udbaši su Tadijinog sina Krunoslava, rođenog u prosincu 1934., kao dječaka više puta vodili na strijeljanje, tražeći od njega da im kaže gdje mu je otac. Natjerali bi ga da sam sebi kopa grob, zapucali mu iznad glave i pustili ga. Mirko je imao dvije kćeri Maricu rođenu 1944. (udana Dujmović) i Danicu rođenu 1942. koja je umrla 1947. godine. Mirkova supruga Iva (rođ. Ivančić) umrla je na prvu godišnjicu njegove smrti. Ovo su podatci dobiveni u razgovoru s članovima obitelji Kapulica.

[51] Odelenje UDB-e za Oblast Dalmaciju, Zapisnik o saslušanju Piplica Nedjeljka od 25. 9. 1951., Zapisnik o saslušanju N. Piplice od 26. 10. 1951. (Istražitelj Milo Vlahov). Zapisnik o saslušanju N. Piplice od 6. 11. 1951. Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Odluka o neuvažavanju molbe za pomilovanje, 13. 6. 1952. MUP, Udba, Split, br. 1738., 8. 7. 1952. dopis Udbi u Imotskom (major Marko Čolak).

osuđeno je za djela "protiv države i naroda".[52] Dio njih odlučio je ne predati se, pa i suprotstaviti se oružjem. Poznatiji škripari u Ljubuškom bili su Danko Dugandžić, Ferdo Terkeš (rodom iz Stoca), Ivan Milas i Ante Buljan Klapirić iz Imotskoga. Divizijski vojni sud osudio je Andriju Jurkovića iz Studenaca na 15 godina zatvora s prinudnim radom i gubitak političkih i građanskih prava jer se 10. prosinca 1945. pridružio Milasovoj skupini koja se sastojala od 9 do 15 članova. Jurković je jedno vrijeme bio u grupi s Ferdom Čerkezom i Markom Soldom. Na suđenju je izjavio da se odmetnuo jer se bojao da će ga ubiti vojnici KNOJ-a koji su od njega tražili da im pokaže put do Hardomilja. Umjesto da krene s njima, uzeo je pušku koju je bio sakrio i pridružio se škriparima.[53]

Komunisti iz mjesne ćelije Klobuk izvijestili su u ožujku 1946. godine da je opažen Jozo Musa s još dvojicom škripara. Dogovoreno je da se motri na Musine kuće, kao i kuću škripara Luke Dumandžića i njegove sestre.[54] U svibnju 1946. mjesna ćelija u Vitini preuzela je obvezu pronaći gdje se skriva Nikola Vukšić (Matin) iz Gornje Vitine. Jedna članica ćelije dobila je zadatak "da promatra i prati kretanje banditski nastrojene Pere Majić žene Mijine".[55]

Ante Buljan je ubijen u Cernu kod Ljubuškog 6. siječnja 1948.[56] Udba je tada uhitila i gvardijana franjevačkog samostana na Humcu kao "jataka koji se je dopisivao s banditom Buljanom".[57] U izvještaju poslanom iz SK KPJ Ljubuški Pokrajinskom komitetu KPJ u Sarajevo ožujka 1948. godine piše:

---

[52] AH, SKSK Mostar, 1961.–1966., *Stanje i problemi opštine Ljubuški*, OK SK BiH Ljubuški, br. 138, dat. 30. 05. 1958. Općinsko vijeće Ljubuški osnovalo je krajem 2009. *Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta 2. svjetskog rata i poraća*. U srpnju 2010. počeli su radovi i istražena je jedna od 4 masovne grobnice zvana Tomića njiva. Na njoj su pronađeni tjelesni ostaci 28 osoba. U listopadu iste godine započeto je istraživanje druge masovne grobnice na lokaciji Bare, u kojoj su u prvom tjednu pronađeni tjelesni ostaci 9 osoba.

[53] Divizijski vojni sud u Mostaru, br. K: 772/46., 3. 11. 1946., *Presuda*, predsjednik kapetan Drago Pušelja, sekretar Vlado Markoč. U *Presudi* piše da je imao vezu s jatacima Vickom Matićem, Stojkom Miličevićem iz Međugorja te Zorom Grizelj i Vesom Šoše iz Predgrađa (Ljubuški), o kojima će poslije još biti riječi. Nakon odležane dugogodišnje zatvorske kazne, Andrija Jurković je ubio ženu iz susjedstva koja ga je izdala i ponovno se vratio u zatvor. U materijalu HDA, Banditizam od 1945.-1948., spominje se Ivan (Ivica) Milas pok. Vice rođ 1912. u Čapljini, djelovao u sklopu „Hrvatske križarske bojne" na prostoru Hercegovine i neretvanskog područja. Ubijen 6. rujna 1946. u akciji Udbe u Metkoviću. Akciju su vodili Slavko Andrijašević, Petar Bebić i Ivan Ivanković.

[54] AH, SKSK Ljubuški, K7.-IV.-(4.-10.), Zapisnici sa sastanaka Partijskih ćelija 1946., Mjesna ćelija Klobuk, 28/3., broj 6/46., *Izvješće sa sastanka* održanog 27. ožujka 1946. u Klobuku. Jozo Musa ubijen je u veljači 1947. kod Širokog Brijega. Vidi *Spomenica ljubuškim žrtvama*, ur. Florijan Boras, Općinsko vijeće Ljubuški, Ljubuški 1998., 134.

[55] AH, SKSK Ljubuški, K7.-IV.-(4.-10.), Mjesna ćelija Vitina, 30. 5. 1946., Izvješće sa sastanka održanog 24. 5. 1946. Zanimljivo je da su komunisti tražili Nikolu Vukšića koji je nestao na križnom putu, a zadnji je put viđen kod Celja u svibnju 1945. Vidi *Spomenica ljubuškim žrtvama*, 363.

[56] I. GABELICA, "Križari-hrvatski pokret otpora", 27. U dokumentaciji OKKPJ Ljubuški nije zabilježeno ime križara Buljana. Spominje se samo prezime. Ali može se sa sigurnošću ustvrditi da se radi o Anti Buljanu Klapiriću jer je navedeno da je ubijen u Cernu 6. 1. 1948. Što se tiče Ivana Milasa, po svemu sudeći postoje dvojica. Jedan iz Imotskoga i jedan iz Čapljine. Usporedi Z. RADELIĆ, *Križari gerila u Hrvatskoj*, 413.

[57] Sreski komitet KPJ Ljubuški, broj 88/48., 7. 2. 1948., *Izvještaj za mjesec januar 1948*.

> Po pitanju likvidacije bande, nije bilo nekih većih uspjeha sem slučaja u selu Vašarovićima, gdje se je bio sklonio i sakrio bandit Marko Luburić, koji je bio nedavno uhapšen od strane organa UDB-e, kao suradnik nedavno likvidiranog bandita Buljana i koji je nedavno uspio pobjeći iz zatvora UDB-e u Ljubuškom. Međutim drugovi iz Partijske ćelije Grab i Vašarovići, saznali su da se bandit Marko Luburić krije u selu Vašarovići kod nekih svojih rođaka, blokirali su kuću u kojoj je bio Marko Luburić koji je u tom momentu pokušao da bježi, međutim drugovima iz Graba i Vašarovića uspjelo je da ga likvidiraju prilikom pokušaja bjekstva.[58]

Jedinice Udbe i KNOJ-a nisu bile dostatne za obračun sa škriparima i pasivizaciju Hrvata u Hercegovini.[59] Zato je KPJ po hercegovačkim selima formirala i dobrovoljačke milicije, sastavljene od svojih članova, kandidata za prijam u Partiju i skojevaca. Radilo se uglavnom o domaćim ljudima, koji više nisu mogli natrag kada bi ubili koga od škripara. Mržnja obitelji ubijenih, kao i većine naroda, prema njima i strah od osvete čvrsto je vezao njihovu sudbinu uz KPJ. Oni su poslije bez pogovora obavljali sve zadaće, budno motreći na svoje neprijatelje, odnosno neprijatelje Partije, koja je na taj način dobivala svoje ljude u neprijateljskom kraju. Te veze obično su bile motivirane materijalnim interesom i ambicijama, a ne ideologijom. Nepoznavanje terminologije i osnovnih elemenata ideologije za koju su se novoprimljeni komunisti tobože borili znalo je biti i komično. U izvještaju sa sastanka Mjesne ćelije Grab održanog 8. lipnja 1947. i upućenom Sreskom komitetu KPJ Ljubuški piše:

> Predložen je dnevni red gdje je jednoglasno usvojen i prešlo se je na prvu tačku dnevnog reda, gdje je drug marinović izložio, da drugovi komunisti nemaju konspiracije medju vanpartijskim masama i masi da poznaju kada će biti partijski sastanak i koje su sve naši komunisti, radi toga što drugovi nemaju konspiracije i opili su se uspjesima, već bi trebalo da kada se ide na sastanak, da se neprimjetno odlazi jedan po jedan ili po dva do tri druga, a ne kao što je do sada u grupi do 10 drugova idu na sastanak i mase otvoreno govore odoše komunisti na konferenciju i poslije se ufate neki razni antifašisti i saznaju svakog pojedinca i čak podju u pratnju i interesuje ih tko je sve tu i onda klevetaju i šire vijesti ovaj komunist onaj

---

[58] AH, SK BiH, Ljubuški, 1946.–1949., Opšti spisi, kut. 2, SK KPJ Ljubuški, br. 148/48., dana 7. III. 1948.,"Izvještaj za mjesec februar 1948. god.", Pokrajinskom komitetu KPJ Sarajevo.

[59] Opštinski komitet SK BiH, Ljubuški, Broj: 158/65., dana 22. 11. 1965., *Kadar koji se nalazio na političkim funkcijama u vremenu od 1945.-1965. god*. Oficiri Ozne i Udbe bili su: Mustafa Fazlagić, Ćazim Dizdarević, Ante Barbir-Kralj, Risto Ružić, Krešo Šimić, Damjan Bošković, Cvitan Zorić, Milan Tuka, Pero Primorac, Drago Markić, Đemo Novo, Krsto Polić, Salko Konjhodžić, Haso Fazlinović, Mirko Grgić, Ivan Mihaljević, Vice Šalinović, Srećko Primorac, Ante Stupalo, Tadija Galić, Stanko Barbarić i Vlado Dodig. Šefovi Ozne, odnosno Udbe u Ljubuškom bili su: Pero Jelčić, Marijan Primorac, Ivan Granić, Jovo Vujinović, Vlado Radanović, Ante Primorac, Jure Granić i Franjo Crnjković. U dokumentima se još spominju: Branko Bibić, Boško Ivetić, Pantelija Atlagić, Vinko Petrović i zapisničarka Aiša Ćerić. Komandiri milicije u Ljubuškom bili su: Maksim Kojović, Slavko Mićunović, Slavko Golub, Jozo Bubalo i Ivan Gagro. U Vitini komandiri su bili: Jure Tolj, Todor Došlo i Blagoje Šešlija. U strukturi milicije u navedenom razdoblju bilo je 11 Srba, 14 Hrvata (od čega samo jedan Ljubušak) i 5 muslimana. U dokumentima se spominju: Jovo Ćuk, Stipe Semren, Šefik Mesihović, Slavko Vukašinović, Vukašin Skočajić, Boško Okuka, Stevo Mitrović.

> ovaki onaki i.t.d. i predložio je drug da se ne priča medju raznim reakcionarima, koje nije u stanju ubjediti svaki komunista, jer su razni elementi iskusni politike i dešava se da ubjede jednog komunista, a zato što je njih više i on se pokoleba i s tim se prave greške i lakše dobivaju ostale antifašiste k sebi. Dešavalo se je da su antifašisti saznavali što se je zaključivalo na našem sastanku, gdje Bajalovka otvoreno govori da je Vlado Vujević na sastanku po organizacionom govorio da što se ista ne primi u partiju i rekla je da nije tu Pere i Marinovića, ja bih se uvukla oni meni smetaju da ja nisam u partiji i.t.d.[60]

Osim razine pismenosti iz izvještaja je vidljivo da lokalni novoprimljeni komunisti ne razlikuju fašiste i antifašiste. Primjetna je jaka želja pojedinaca za uključenje u Partiju, kao i nesigurnost članstva i nastojanje da se zaštite od vanjskih utjecaja. Situacija je bila različita od mjesta do mjesta i od čovjeka do čovjeka. Dok su neki bili spremni učiniti sve što se od njih traži, pa i ubiti prvog susjeda ili rođaka, bilo je slučajeva da su neki članovi KPJ žalili, čak i oplakivali ubijene „jatake". U Čerinu su neki članovi KPJ pravdali uhićene tvrdeći da se radi o nevinim ljudima, pa su se za njih i službeno zauzeli. Takvo ponašanje proglašavano je oportunizmom, izazivalo je sumnje i kritike. Draga Šoljić i Blaž Bušić kritizirali su u siječnju 1946. Ludviga Zadru jer je „plakao za ustaškim jatacima kada ih je naša vojska ubila u Donjim Mamićima".[61] Umjesto sažaljenja, trebalo se do krajnjih granica založiti u borbi protiv neprijatelja i upotrijebiti sva sredstva. U izvještaju koji je Sreski komitet SKJ Široki Brijeg poslao 6. kolovoza 1946. svim partijskim ćelijama na terenu piše:

> Komunisti na terenu treba da što bolje razviju obavještajnu službu, tu treba koristiti najprije svoju familiju, bližu rodbinu pa zatim sve dobre simpatizere na terenu koji ako im se vješto pristupi hoće da vam pomognu.[62]

O stanju u partijskim ćelijama te uvjetima i načinu na koji su pojedini Hrvati u Hercegovini stjecali povjerenje Partije govori i informacija koju je izradio Organizacijski sekretarijat Centralnog komiteta SK BiH, u Sarajevu:

> Proces političke diferencijacije u hrvatskim masama, pa prema tome i izbor aktivista (članova SK i funkcionera raznih političkih i društvenih organizacija) vršen je u teškim i složenim uslovima. Sve je to imalo i vidnog odraza na sastav organizacija i rukovodstva kao i na političku fizionomiju pojedinih aktivista. Prije svega u znatnom broju sela osnovni kriterij za prijem u Partiju i izbor u rukovodstva bila je spremnost pojedinaca da se bore protiv bandi koje su nekoliko poslijeratnih godina aktivno djelovale na nekim područjima. Dalje spremnost pojedinih ljudi da u život sprovode pojedine mjere, u prvom redu privredne, za koje se može reći

[60] AH, SKSK Ljubuški, 1946-1951., K7-IV-a-(11-25), Zapisnici sa sastanaka Partijskih ćelija 1947., Mjesna ćelija Grab, broj 54., 14. 6. 1947.

[61] AH, SK SK Lištica, Materijali sa sreskih konferencija, K1.-1a, Zapisnik sa prve Sreske partijske konferencije održane 3. 1. 1946. u Širokom Brijegu.

[62] AH SKSK Lištica, Materijali sa sreskih konferencija K1-1a, SKKPJ Š. Brijeg, 8. 8. 1946., 178/46.

> da nisu uvijek bile popularne. Njihovo dosljedno sprovođenje često je značilo i zamjeriti se sa masom ljudi – naročito sa onim koji nisu čvrsto stajali na našim pozicijama.[63]

Borba KPJ protiv škripara imala je najmanje dva cilja: uništiti svaku opasnost po svoju vlast i po osobnu sigurnost članova Partije, a opasnost su predstavljale naoružane grupe i pojedinci na terenu. Njihovo uništenje demonstriralo je snagu nove vlasti i osiguravalo političku stabilnost. S druge strane u hrvatskim krajevima u kojima Partija nije imala znatnija uporišta organiziranom prisilnom masovnom hajkom naroda na škripare događala se diferencijacija. Do tada prilično kompaktna masa dijelila se na one koji su ustrajavali u potpori škriparima, te na taj način ostajali na starim političkim pozicijama, i one koji su sudjelujući u akcijama protiv škripara prihvaćali novu vlast, pa su se radikalnim postupcima vezali za nju. Tako u jednom izvještaju iz Konjica piše:

> Za partizanske porodice škripari su predstavljali veliku opasnost i vječiti strah. Njihovo povezivanje (jatakovanje) sa brojnim ljudima otvaralo je posebne probleme. Jataci su hapšeni, njih oko 200 koji su jatakovali samo sa ustašama. Ili na primjer u selu Bijeloj bilo je 29 jataka među kojima i 2 člana partije koji su podržavali četnike. Vršeno je preseljavanje porodica u druga mjesta, preseljavanje jednog sela sa svim živim u drugo selo itd. Pripadnicima pomenutih grupa poslije predaje ili hvatanja suđeno je. Neki su suđeni na smrt, a neki se još i danas nalaze u zatvoru, dok ih je veći broj izdržao kaznu.[64]

Stvarni odnos KPJ prema škriparima, ali i prema narodu u zapadnom dijelu Hercegovine, može se jako dobro iščitati iz izvještaja s terena. Mjesna partijska ćelija iz Drinovaca (sada Općina Grude) poslala je 22. siječnja 1946. godine Sreskom komitetu KPJ u Ljubuški izvještaj u kojem političku situaciju opisuje na sljedeći način:

> Na terenu ovi sela narod je se veoma popravio (…) Što se tiče škriparenja na ovom terenu je se skoro sasma smirilo, samo se još jedan nalazi u Tihaljini. Što je palo u zadatak drugu Martinu Rašiću, da ga pronađe i likvidira, dok je prošli par dana u Drinovcima, zaseok Sebišina na granici Runovića likvidirana 3-jica škriparski jataka, to su likvidaciju učinile Dalmatinske jedinice Nar. Obrane (…) tako se još računa da se krije njih više za koje se do danas nezna a nalazili se u neprijateljskim redovima, to se vidi približno iz raspoloženja njihovih familija za kojima smo napravili užasno traganje. U Tihaljini smo formirali dobrovoljačku miliciju u koju smo većim dijelom ubacili Skojevce.

[63] AH, SKSK Mostar, 1961.–1966., "Informacija o nekim problemima iz rada organizacija Saveza komunista u hrvatskim krajevima", SKJ CK SK BiH Organizacioni sekretarijat, Sarajevo, januara 1957., 2.-3.

[64] AH, SKSK BiH Mostar, 1958.–1959., Informacije, *Kratak presjek ocjene stanja na području općine Konjic (prije rata, za vrijeme rata, poslije rata i sada)*, OK SK BiH Konjic, br. 01-85-2/6, Konjic, 17. 5. 1961.

Dalje se u tekstu spominju još dvojica škripara, i to Nikola Nuić Ivanov iz Gorice i Pero Galić, za koga piše da se "krije kod fratra u Gorici".[65] Tvrdnja da se "narod popravio" pokazuje pravi odnos komunističke vlasti i hrvatskoga naroda u Hercegovini. Partija je preuzela ulogu "odgojitelja" u velikom logoru za preodgoj i "popravak". Na sastanku Biroa SK KPJ Ljubuški održanom 17. lipnja 1946., konstatirano je da škripari imaju potporu od naroda, ali ne u velikoj mjeri kao prije, što je rezultat "hapšenja jataka" i zastrašivanja. Navedeno je da je dan prije u Ružićima (danas Općina Grude) uhapšeno 17 jataka.[66] Zastrašivanje ipak nije u potpunosti uspjelo. Škripari su u Gradnićima kod Čitluka 28. rujna 1946. ubili visokog oficira Udbe Marijana Primorca rođenog na Bijači kod Ljubuškog, koji je poslije proglašen narodnim herojem.[67]

Njegovo i mnoga poslijeratna ubojstva ostala su nerazjašnjena, a poslije su se pripisivala partizanima ili škriparima. Tako u jednom izvještaju iz Posušja od 4. prosinca 1946. piše: "Što se tiče bande na našem terenu, nigdje se ne pojavljuje poslije nego što je onaj ubijen Galić u Zagorju. Poslije naše udarne grupe nisu se sa njima sukobile. Tako prije par dana ubijen je jedan čovjek u selu Broćancu a isti nije bio prijatelj našeg pokreta i mislimo da ga nije ubila banda ona koja se krije, već po svim izgledima da je to lična mržnja međusobna."[68] Komunistima je problem škripara bio aktualan i u travnju 1947., kada je na sastanku mjesne ćelije KPJ Klobuk utvrđeno da bi grupa Vinka Škrobe, ako se nalazi na ovome terenu, mogla imati uporište u Spajića i Pralasa u zaseoku Prokos u Borajni.[69]

Škripara je bilo i u drugim dijelovima grudske općine. Župnik u Drinovcima fra Ratimir Kordić opisao je slučaj provokatora Stjepana Marinovića iz Kamenica, koji se krajem 1944. predstavljao kao vođa škripara i nagovarao ljude na odmetništvo. Popisivao je ljude i oružje, a onda bi se pojavio s oficirima Ozne tražeći od popisanih oružje i pozivajući ih na odgovornost. Za svoje zasluge imenovan je komandirom terenske milicije u Drinovcima, ali su ga škripari ubrzo ubili. Kordić opisuje i slučaj kako je izvjesni "čovjek iz Kame-

[65] AH, Sreski Komitet SK Ljubuški, 1946.–1951., Zapisnici, IV-a-5., Mjesna ćelija KPJ Drinovci, 22. 1. 1946.

[66] AH, SK BiH, Ljubuški, 1946.–1949., Opšti spisi, kut. 2, Sreski komitet KPJ Ljubuški, Zapisnik sa redovnog sastanka, broj: 185/46., dana 18. VI. 1946., Okružnom komitetu KPJ za Hercegovinu.

[67] Mahmud KONJHODŽIĆ, *Kronika o ljubuškom kraju* (knjiga druga), Veselin Masleša, Sarajevo 1981., 396. Postoje različite verzije priča o ubojstvu Primorca koji je u Brotnju ubijao bez milosti i povoda. Najvjerojatnija je ona da su ga ubili domaći ljudi jer više nisu mogli podnositi teror kojem su bili izloženi. Toga je bio svjestan i njegov otac Ivan Primorac Škopo koji nije dopustio odmazdu nad stanovništvom Brotnja, odnosno Gradnića i Paoče. Takvo njegovo postupanje protumačeno je Škopinom „spoznajom" da su Marijana tobože ubili Srbi oficiri Udbe kojima je smetao. U tom razumijevanjem svijeta kao mjesta stalnih srpsko-hrvatskih sukoba, Srbi-ubojice su, osim što su se riješili Primorca, priželjkivali i planirali odmazdu nad hrvatskim stanovništvom.

[68] AH, SKSK BiH, Posušje, 1945.–1947., kut. 1, prepiska 1946. g., Sreski komitet KPJ Posušje, Okružnom komitetu KPJ Mostar, Izvještaj, Posušje, 4. 12. 1946.

[69] AH, SKSK Ljubuški, 1946.–1951., *Zapisnici*, IV-a 20, Mjesna ćelija KPJ Klobuk, br. 11/47., dat. 06. 04. 1947.

nica" došao njegovu pomoćniku, mladom svećeniku fra Slobodanu Lončaru, i tražio od njega da njega i njegova sina upiše u zeleni kadar. Bila je to još jedna provokacija Ozne. Krešo Šimić, terenski oficir Ozne, došao je 9. veljače 1945. u župni ured i s vojskom pretresao sobu fratra Lončara; u njoj nisu ništa našli, ali su Lončara odvezli u Ljubuški, gdje je i ubijen.[70] Na Sebišini iznad Drinovaca ubijen je 10. studenoga 1945. škripar Markica Alerić iz Dubrave. U lipnju 1946. pripadnici Udbe ubili su Peru Tolića iz Prisoja nakon što se pozvao na amnestiju i predao odborniku.[71]

Nešto prije, 6. siječnja 1946., ubijena su petorica škripara u mjestu Podadrežanj kod Cerna u Općini Čitluk. Bili su to Ivan Juričić, Marko Stojić, Jure Dodig, Franjo Miloš i Ivan Milićević.[72] Nakon toga događaja škripari su se s čitlučkog područja prebacivali u druge krajeve. Na sastanku partijske ćelije Čitluk u ožujku 1947., na kojem je bio i oficir Udbe Mirko Despot, rečeno je da su se Križa i Blago Rozić te s njima i jedan škripar iz Dubrovnika prebacili u Liku.[73] Ilija Barbarić iz Blatnice bio je u grupi s Grgom Vasiljem iz Međugorja, Ivanom Ivankovićem i Nikolom Jerkovićem iz Bijakovića, Vladom Matićem iz Čapljine, Stojanom Zovkom iz Mostara, Mijom Miličevićem iz Služnja, već spominjanim Ferdom Terkešom iz Stoca, Jozom Hercegom – Tonićem iz Ljubuškog i Makedoncem Hristom Markovskim.[74]

U analizi političkog stanja u Brotnju odnosno Općini Čitluk navedena su imena istaknutijih škripara odnosno križara s tog područja koji su preživjeli rat i poraće. To su bili Ante Luburić zvani Šetulja, Ante Dugandžić i Dane Šarac iz Ograđenika. Komunisti su posebno budno pratili i ponašanje obitelji "ubijenih neprijatelja", navodeći da je nakon rata s njima bilo "mnogo problema" jer su imali "neprijateljsko raspoloženje prema našem poretku". Prema opažanju komunističke vlasti neprijateljstvo se posebno manifestiralo na Božić i u vrijeme drugih blagdana, "kada je običaj kod vjernika da se pjeva", a u "ovim kućama" bi nastao "plač i kleveta" onih koji su ih poubijali ili osudili. Zanimljivo je primijetiti kako spominjanje onih koji su poubijali "narodne neprijatelje" komunisti zovu klevetom. Ocijenjeno je da se zahvaljujući "radu masovnih organizacija" kod većine ovih obitelji stanje izmijenilo te da je "danas rijedak slučaj da neko iz porodice spominje poginulog sina, učesnika u neprijateljskoj vojnoj formaciji". Čak ima "dosta slučajeva" da su omladinci i omladinke iz

---

70 Ratimir KORDIĆ, *Fratar narodni neprijatelj: doživljaji i sjećanja*, K. Krešimir, Zagreb 1995., 45.-64. Fra R. Kordić u svojoj knjizi sjećanja spominje imena sljedećih oficira Ozne odnosno Udbe: Ante Barbir, Krešo Šimić, Marko Šoljić, Dušan Mandrapa, Ćazim Dizdarević, Milan Crnogorac, Risto Ružić, Dušan Pudar, Jovo Vujinović te dvojicu po nadimcima: Ćima (Osman Ćimić) i izvjesni Laćika od Banje Luke. Kordić spominje i četiri milicionara Maksumića te milicionare Stipu Spajića, Ivana Buhu, Milenka Kalabu, stražara Franju Pandžića i izvjesnog Peću.

71 R. KORDIĆ, *Fratar narodni neprijatelj*, 106.-121.

72 Žarko ILIĆ, "Spomenik hrvatskim časnicima u Podadrežnju", *Kršni zavičaj*, br. 32, Humac 1999., 213.-214.

73 AH, Sreski komitet KPJ Mostar, 1947., Opšti spisi, Partijska ćelija Čitluk, Čitluk, 15. 3. 1947., Sreskom komitetu KPJ Mostar, u potpisu sekretar Ante Primorac.

74 Ilija BARBARIĆ, *Nezavisna država Hrvatska bilo je pravo ime, moje ratne uspomene i doživljaji*, Naklada Bošković, Split, 2010., 49.-53.

"ovih porodica" aktivni članovi u radu s omladinom ili u Socijalističkom savezu radnog naroda (SSRN).[75]

Prema analizi Općinskog komiteta KPJ Široki Brijeg, dolaskom partizana oko 800 ljudi povuklo se u šume. Nakon amnestija 1945. i 1946. godine veći se broj predao, dok je oko 87 osoba, uglavnom pripadnika poražene hrvatske vojske, ostalo u šumama raspoređeno u 13 grupa.[76] Tijekom 1946. godine gerilci su organizirali Prvi hercegovački križarski zdrug i Hrvatsku diviziju kralja Tomislava, čiji je zapovjednik bio satnik Božo Mandić iz Širokog Brijega.[77] Mandić se odbio predati kod Bleiburga i vratio se u Hercegovinu s određenim političkim ciljevima i ambicijama. Tijekom 1946. godine još 24 mladića iz Širokog Brijega pridružila su se škriparima, koji su uzeli ime križari. Veći dio naroda ih je podržavao, a KPJ je organizirala masovna uhićenja i ubojstva. Uhićena je 301 osoba zbog pomaganja škriparima.[78] Ukupno je osuđeno 508 Širokobriježana za djela političkog karaktera, a među njima je i jedan broj pripadnika ustaških i domobranskih postrojbi. O njima sekretar Općinskog komiteta SK Lištica (danas Široki Brijeg) u jednom izvještaju piše: "Ostaci neprijateljskih vojnih formacija i pored njihovog masovnog likvidiranja još su brojni i značajni." Navodi i da su škripari ubili 18 komunističkih aktivista te zapalili 6 i opljačkali 40 njihovih kuća.[79]

U optužnici duvanjsko-mostarskom biskupu Petru Čuli piše da su križari od kraja rata do ožujka 1948. ubili 53 osobe hrvatske nacionalnosti koje su surađivale s komunističkom vlašću, radeći u "Fronti, radnim brigadama, na Omladinskoj pruzi, narodnim odborima i što su služila u J. A. i Narodnoj miliciji".[80]

---

[75] AH, SKSK Mostar, 1961.–1966., Analiza o političkom stanju na terenu, OK SK BiH Čitluk, br. 01-104-1/61., 16. 5. 1961., *Analiza o političkom stanju*, Čitluk, 15. 5. 1961., 5.-6. U razgovoru s nekolicinom ljudi iz Čitluka saznao sam da su pripadnici Udbe ubili braću Jakova i Jozu Mandžu, braću Roziće iz Čitluka, braću Ševo, braću Ivana i Stipu Kordića na Sretnicama, braću Ivana i Silvestra Belju, Matu Stojića, Martina Musu te križare Antu Luburića, Dragu Luburića, Grgu Vasilja Kekušića i Iliju Vasilja Stanića. Ove podatke tek treba potvrditi.

[76] AH, SKSK Mostar, 1961.–1966., *Privredna i politička analiza* (Opština Lištica 1958), br. 128/58., dat. 31. 5. 1958. (nesređena građa).

[77] Z. RADELIĆ, *Križari: Gerila u Hrvatskoj*, 108. U izvještajima OK KPJ Lištica gerilska postrojba naziva se *Zapadnohercegovački gorski zdrug*.

[78] AH, SKSK Mostar, 1961.–1966., *Privredna i politička analiza* (Opština Lištica 1958), br. 128/58., dat. 31. 5. 1958. (nesređena građa). Nakon pada Širokog Brijega i Mostara pripadnici razbijenih ustaških postrojbi, koji se nisu htjeli povući prema Zagrebu odnosno Austriji, nego su po svaku cijenu htjeli ostati u blizini svojih kuća, grupirali su se na planinskom području Vrana i Čvrsnice.

[79] *Isto*. Po izvještaju Općinskog povjereništva KPJ za Široki Brijeg od 30. kolovoza 1945. godine škripari su dva dana prije ubili "jednoga druga" koji je "u momentu stradavanja ubio jednoga napadača". Dalje se navodi kako škripari prijete onima koji namjeravaju izići na izbore. AH, SK Mostar, Zapisnici sa sastanaka ćelija KPJ iz 1945. godine, OP KPJ za Široki Brijeg, 30. 8. 1945.

[80] Ante LUBURIĆ, Ratko PERIĆ, *Za kraljevstvo božje-život i djelo dra Petra Čule*, Crkva na kamenu, Mostar 1991., 135., 166., 199.

Partija nije zadugo bila zadovoljna učinkovitošću lokalnih partijskih organizacija u borbi protiv škripara. Malobrojno članstvo bilo je u strahu od osvete i nesposobno potpuno uništiti škripare. Okružni komitet KPJ za Hercegovinu poslao je 22. travnja 1946. iz Mostara okružnicu sreskim komitetima, u kojoj zaključuje da je partijsko rukovodstvo "postavilo pitanje uništenja bandi, kao najozbiljniji zadatak u ovom periodu pred sve naše partijske organizacije (…) ali je sve ostalo bez uspjeha do sada, a to svjedoče najbolje rezultati. Okružni komitet je nastojao preko Divizije narodne obrane i OZN-e objediniti te akcije, da se stvori suradnja, a da ove akcije potpomogne u punoj mjeri partijska organizacija na terenu. Iz svih dosadašnjih izvještaja vojska nije nigdje naišla na podršku partijske organizacije." Također je naglašeno da narod treba angažirati i odgajati ga "u duhu uništenja posljednjih ostataka bandi-fašističkih pomagača".[81]

Partijska kritika i angažman dodatnih snaga su djelovali. Na brdu Mosor u Općini Široki Brijeg ubijena su 18. rujna 1946. desetorica škripara: Marijofil Mandić, Zlatko Ćavar, Jure Zovko, Božo Hrkać, Jakiša Alpeza, Vidak Prskalo, Veselko Rezić, Ivan Jurčić, Ivan Kolobarić i Ivan Katura.[82] U Poklečanima je 28. studenoga 1947. ubijen škripar Stanko Zeljko iz Crnča.[83] Božo Mandić ubijen je 1947. godine na planini Čvrsnici.[84] Najpoznatiji škripari u Hercegovini uz Mandića su bili Benedikt (Benko) Penavić, koji je bio Mandićev zamjenik, te Vinko Škrobo. Kada su djelatnici Udbe otkrili i ubili Penavića, njegovo mrtvo tijelo izložili su 11. prosinca 1947. u središtu Širokog Brijega (Lištice), na mostu, gdje je stajalo tri dana kao trofej.[85] Posljednje škriparske odnosno križarske grupe iz širokobriješke općine likvidirane su 1951. godine.

Divizijski vojni sud u Čapljini osudio je Miška Kitina iz Gradca na osam godina zatvora s prinudnim radom jer je, nakon što su partizani zauzeli teritorij Neuma i Čapljine, otišao na planinu Žabu i pridružio se križarskoj skupini koju je vodio Ilija Babić. Iz presude se vidi da su u križarskoj skupini bili Ivica Bogoje i Vide Obad.[86] Mate Mišić osuđen je u veljači 1946. godine na 15 godina zatvora s prinudnim radom jer je u rujnu 1945. prišao križarskoj skupini

---

[81] AH, SKSK BiH, Posušje, 1945.–1947., Inv. Br. Kut. 1, prepiska 1946. god., OK KPJ za Hercegovinu, br. 910/46., Mostar, 22. 4. 1946.

[82] http://www.hercegovina.info/vijesti/vijesti/bih/na-mosoru-obiljezena-63-godisnjica-pogibije-hrvatskih-vojnika, pristup ostvaren 8. 4. 2010. "Spomenik škriparima na brdu Mosoru", *Kršni zavičaj*, br. 33, Humac 2000., 148.-150.

[83] AH, SKSK BiH, Posušje, 1945.–1947., kut. 1, prepiska 1946. godina, Zapisnik sa sastanka mjesne ćelije KPJ Poklečani, 30. studenoga 1947., nazočni: Petar Oreč iz UDB-e i Arif Maksumić komandir stanice narodne milicije. U dokumentima se spominje i Markica Dobrijević kao šef opunomoćstva Udbe u Posušju.

[84] Karlo ROTIM, *Žrtvoslov Širokog Brijega u Drugom svjetskom ratu i poraću*, Mostar 2000., 288. Božo Mandić-Jukić, sin Andrije, rođen je 1921. u Lisama, Općina Široki Brijeg. Vidi K. ROTIM, *n. dj.*, 180.

[85] Josip Jozo SUTON, *Posuški žrtvoslov*, Hrvatsko žrtvoslovno društvo – K. Krešimir, Zagreb 1998., 108.-110. Vidi Ivica PENAVIĆ, *Spomen na Benka Penavića*, Chicago, 2007.

[86] Vojni sud Vojne oblasti XXIX. Divizije, Sud 62/2., *Presuda*, Čapljina, 31. 3. 1945.

Rafe Maslaća, zatim skupini Šimuna Sesara i na kraju skupini Marijana Papca. Zajedno s njim osuđeni su Boško Butigan, Rade Krešić, Luca Njavro i Manda Njavro.[87] Zanimljiva je primjedba iz jednog izvještaja Općinskog komiteta SK Čapljina, koja glasi:

> Neprijateljska propaganda, koja je još bila jaka i imala utjecaja čitavo vrijeme od početka 1944. godine tvrdila je da partizani kolju sve redom. U zaostalim sredinama gdje je kler imao još potpuno očuvane pozicije, likvidiranje ratnih zločinaca koje je uslijedilo neposredno poslije oslobođenja, upravo su tako shvatili i objasnili neprijateljski elementi.[88]

Zadnji škripari u čapljinskoj općini likvidirani su tijekom 1948. godine. KPJ se obračunavala sa škriparima i u istočnome dijelu Hercegovine, iako u znatno drugačijim političkim i društvenim okolnostima. Razlika je u tome što je većina partijskih funkcionara i pripadnika Ozne i KNOJ-a u BiH bila srpske nacionalnosti, što je onda u hrvatskim krajevima shvaćano prije svega kao "ubijanje hrvatskih seljaka od srpske vojske". Međutim "srpska vojska" odnosno komunistička Jugoslavenska armija ubijala je u BiH i "srpske seljake". U jednom izvještaju Općinskog komiteta SK BiH iz Gacka stoji da je u Gacku "u toku rata i poslije oslobođenja" likvidirano 317 "pročetničkih elemenata". Od tog broja 130 ih je izginulo u borbi protiv partizana, 134 ih je likvidirano "presudom ili odlukom Narodno oslobodilačke vojske" (NOV), a u odmetništvu su ubijena 53 četnika. Proustaških elemenata (muslimana) likvidirano je u toku rata 264, od toga ih je 25 likvidirano na temelju presuda, a 239 ih je ubijeno u borbama protiv NOV-a. Za sudbinu 147 osoba s područja Gacka se ne zna. Od toga ih je 182 proustaških (muslimana), a 65 pročetničkih (Srba). Nakon što su partizani zauzeli Gacko ostalo je 298 gatačkih četnika, koji su nakon rata pohvatani ili su se predali. Oni su nastavili živjeti u Gacku, kao i 156 muslimana koji su bili u ustaškim formacijama.[89]

Križara je bilo i uz Savu. Tako je 5. travnja 1946. Sreski otsjek za unutrašnje poslove u Bosanskoj Gradiški javio da su otkrili križarsku organizaciju i uhitili njezine organizatore koji su imali vezu s križarima iz Hrvatske: Ivicu Tomasa, Ibru Dervića, Hasana Veronicu i Jozu Katušića. U izvještaju su navedeni i Kasim Šanjta te Asim Šanjta, milicionar Mirko Štermetski, Ivan Olanović, Meho Šećerkadić, Mino Delić, Nedo Gubić te Zvonko Marković, koji je imao zadatak

[87] Divizijski vojni sud VI armije pri 29. Udarnoj diviziji u Mostaru, Sud, 266/46., *Presuda*, Mostar, 13. 2. 1946.

[88] AH, SKSK Mostar, 1961.–1966., *Analiza o političkom stanju na terenu opštine Čapljina*, br. 01-54/1-61, dat. 18. 5. 1961.

[89] AH, SKSK Mostar, 1958.–1959., Informacije, SKJ, OKSK BiH, Gacko, br. 201., 30. 12. 1958., SKSK BiH Mostar, *Analiza o privrednim i političkim pitanjima na području opštine Gacko*.

otići u Trapiste kod Banje Luke i povezati se s križarom Golićem.[90] Utvrđeno je da se Ivica Gečak navodno ponudio Tomasu organizirati križare. O križarskoj organizaciji koju je osnovao Tomas iskaz je dao i uhićeni Anto Penić opančar iz sela Gašnica, Općina Bosanska Gradiška.[91]

U bihaćkom kraju djelovale su skupine Idriza Delića, Davida Prše i ustaškog časnika Kapetanovića. Na Dinari i Šatoru djelovala je skupina Nikole Sarića Čaruge, časnika NDH iz Bosanskog Grahova, popunjena ljudima s livanjskog područja. Uhićen je u Dugom Polju, osuđen na 20 godina zatvora, a onda odveden u Grahovo radi pronalaženja novih dokaza. Tamo je premlaćen i umro je na putu do zatvora. U Lašvanskoj dolini, oko Busovače, Fojnice i Kiseljaka djelovala je skupina Ante Brkljačića i Stjepana Šimića. Nazivali su se Križarska vojska u domovini. Izvodili su diverzije, napadali odbornike i vršili propagandu protiv komunističke agrarne politike. Imali su razgranatu mrežu pomagača i povjerenika. Vjerovali su u skoru intervenciju Zapada.[92] Na području između Jajca i Kotor Varoša djelovala je manja skupina križara kojom je zapovijedao Stjepan Šunjo.[93]

Borbu protiv komunističke vlasti u BiH nisu vodili samo križari odnosno škripari. Postojale su brojne tajne hrvatske organizacije koje su djelovale na različite načine. Koliko god su bivale otkrivane, a njihovi članovi kažnjavani drakonskim kaznama, nikada nisu u potpunosti prestale postojati i raditi.[94] U početku su škripari odnosno križari bili u 95% slučajeva ustaše. Poslije se odnos mijenjao. Pokretu su pristupali čak i mladići koji uopće nisu sudjelovali u ratu. Njihov je motiv bio borba protiv komunističke vlasti i otpor teroru koji je ta vlast provodila prema Hrvatima u BiH. Među škriparima je bilo i razočaranih pristaša partizanskog pokreta, ali i uopće bjegunaca pred zakonom, vojnih bjegunaca i slično. Mnogi su shvatili da ih se u partizane mobilizira zato da bi ih se poubijalo. Naime, mobilizirani Hrvati iz Hercegovine gurani su u prve redove i mnogi su poginuli u borbama s Nijemcima i ustašama na Ivan planini.

---

[90] Okružno Odelenje Unut. Poslova Banja Luka, Pov. Br. 698/46., dne 5. 4. 1946., Križarska organizacija otkrivena u Bos. Gradišci-izvještaj, Ministarstvu Unutrašnjih Poslova Odelenje narodne bezbjednosti, Sarajevo, u potpisu za načelnika Žarka Bućmu njegov pomoćnik Grlić.

[91] *Zapisnik o saslušanju Tomas Ivice sin Marka i Valerije, rođen 1928. u Duvnu*, rađen u Opunomoćstvu OZN-e u Bosanskoj Gradišci, dana 4. III. 1946., isljednik Branko Malbašić, zapisničar Mirko Opačić.

[92] Z. RADELIĆ, *Križari: Gerila u Hrvatskoj*, 429.

[93] J. J. SUTON, "Ante Vrban i Mirko Ćavar na Čvrsnici 1946.", *Politički zatvorenik*, br. 122., svibanj 2002., 39.

[94] Tomislav JONJIĆ, "Organized Resistance to The Yugoslav Communist Regime in Croatia in 1945.-1953.", *Review of Croatian History*, Hrvatski institut za povijest, III., br. 1, 2007., 109.-145.

KPJ protiv križara i Katoličke crkve

Komunisti su držali Katoličku crkvu najvećim protivnikom.[95] Takav su odnos posebno bolno osjetili katolički svećenici u Hercegovini. Kada su ušli u Mostar, partizani su pobili gotovo čitavu upravu Hercegovačke franjevačke provincije na čelu s provincijalom fra Leonom Petrovićem i još šestoricom fratara. Samo u veljači 1945., nakon zauzimanja Širokog Brijega i Mostara, ubili su 46 fratara, među kojima i 12 profesora širokobriješke gimnazije. Ubili su ukupno 66 hercegovačkih fratara i 13 svjetovnih svećenika, kao i većinu od 55 ubijenih fratara Bosanske provincije.[96] Komunisti su u poratno vrijeme koristili i gerilske "križarske" skupine za ideološku borbu, kompromitaciju i "pravdanje" represije protiv Crkve. Tvrdili su da su katolički svećenici i intelektualci pokretači i ideolozi križarskoga pokreta. U Sarajevu je 4. prosinca 1945. održan već spomenuti sastanak šefova odsjeka okružnih odjeljenja Ozne za BiH. Prva točka dnevnoga reda bilo je *Upoznavanje sa radom Križarske organizacije*. Major Ozne Budo Miličević govorio je o križarskom pokretu rekavši:

> Križarski pokret je nacionalno šovinistički i antikomunistički u svojoj biti. Potiče još iz doba križarskih ratova, gdje je vodio borbu na vjerskoj bazi, a u stvari se samo radilo o prevlasti crkve i njenom političkom utjecaju na razvitak zemalja. Sadašnji njegov karakter je izrazito vojničko politički. Križari okupljaju ljude oko sebe pod parolom obrane vjere i borbe protiv nevjernika, udarajući uglavnom na komuniste, a analogno tome na današnji poredak i na tekovine NOB. Pokretači i intelektualni inspiratori pokreta su u glavnom iz redova klera, koji ima jednu od odlučujućih uloga u samom pokretu.[97]

Miličević je ustvrdio da će križari nastojati izazvati nerede na predstojećim izborima te kako "kler koristi Karitas za pomaganje narodnih neprijatelja, odnosno obitelji ljudi koji su u odmetništvu, ili obitelji palih ustaša". Zaključio je da treba vrbovati što više agenata među križarima – najbolje ih je vrbovati

---

95 Ivica LUČIĆ, "Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini (1945.–1990.)", *Fra Ferdo Vlašić-vizionar i patnik*, Naša ognjišta, Tomislavgrad 2005., 62.-66. Usp. Anto BAKOVIĆ, "Hrvatski svećenici žrtve Bleiburga", *Bleiburg 1945–1995.*, Zagreb 2000., 96.; ISTI, *Stradanja crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu, Svećenici žrtve rata i poraća 1941–1945 i dalje*, izdanje autora, Zagreb 1994. Baković je 2008. izdao knjigu *Hrvatski martirologij 20. stoljeća*, u kojoj je naveo da su u Jugoslaviji od komunista stradale 664 osobe iz Katoličke crkve. Prema ranijim podacima u BiH su stradale 184 crkvene osobe, i to 136 svećenika, 39 bogoslova i sjemeništaraca, 4 redovnika laika, a 5 je svećenika umrlo u zatvoru. Usp. Marijan KARAULA, *Žrtve i mučenici*, Svjetlo riječi, Sarajevo 1999.

96 Ivica LUČIĆ, "Zločin i laž, odnos Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti u Hercegovini", *Franjevci i Hercegovina*, Zbornik radova, Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM – Franjevačka knjižnica Mostar, Mostar 2009., 155.-163. Komunističke su vlasti od 1945. do 1990. uhitile, zatvorile i osudile 76 hercegovačkih fratara. Samo u poratnom razdoblju zatvoreno je, ili se im sudilo, 58 katoličkih svećenika iz Mostarske biskupije. Njih 47 osuđeno je na zatvorske kazne od 1 do 20 godina.

97 NR BiH, OZN-a, *Zapisnik sa sastanka šefova odsjeka okružnih odjeljenja po referatu ustaša i četnika, rađen u odjeljenju OZN-e za BiH dana 4. dec. 1945. god.*, upućeno Odjelenju zaštite naroda OZNA, Ministarstvo narodne odbrane FNRJ, Beograd.

prije uhićenja te im dati zadatke da sami likvidiraju svoje vođe ili da omoguće njihovu likvidaciju.[98] Miličević je rekao i da će broj svećenika i časnih sestara kojima će se suditi biti oko trideset. Taj će se broj poslije znatno povećati. Sudilo im se po raznim optužbama, a vrlo često za organiziranje i pomaganje križarskih skupina. Bili su to uglavnom montirani politički procesi u kojima su se optužbe protiv svećenika većinom temeljile na izjavama agenata provokatora, ucjenama, iznuđenim izjavama i izmišljenim i(li) krivotvorenim dokazima.

Tumačenja i opisi križarskog pokreta na nižim razinama vlasti bili su još slikovitiji. Na sjednici Sreske konferencije KPJ u Širokom Brijegu održanoj 3. siječnja 1946. kao prva točka dnevnog reda čitan je „Politički referat" u kojem je bilo govora o „ustašama koji pokušavaju na vlast dovesti Mačeka i ostale izrode hrvatskog naroda". U referatu piše i sljedeće:

> Rad ustaških zlikovaca omogućen je i velikom podrškom pojedinih katoličkih svećenika, koji imaju vrlo jak uticaj u ovom narodu, koji nekad otvoreno preko crkvenih propovjednica govore protiv naše vlasti i pokreta a preko ispovjedi nagovaraju ljude da podpomažu materijalno ustaše – križare i da bježe k njima u šumu. Nije rijedak slučaj da pojedini župski stanovi su rukovodeći centri u pojedinim akcijama bandita. Kroz sve ovo vrijeme zapaža se pojačana vjerska djelatnost u župskim centrima u kojima ne samo nedjeljno u obične dane nalaze se mase svijeta kao nikada prije gdje se održavaju česte ispovjedi i propovjedi u kojima oni u većini slučajeva kleveću našu (vlast) i stvaraju mučno raspoloženje masa prema njoj, a nikad se nije zapazilo da su sa ti(h) propovjedi rekli koju riječ u prilog našeg pokreta. Ti nenarodni svećenici proširuju sa novim članovima Društvo sv. Ante nastojeći da ono prodre u svaki zase(l)ak, a u tome im izdašno pomažu časne sestre. Zapaža se također masovno nošenje pasića III reda sv. Frane i to ne samo kod žena već i kod muškaraca, a isto tako i križeva koje nose na prsima i muškarci i žene. Sve nam to jasno dokazuje, da današnji ovdašnji kler vodi organizovanu borbu protiv naše narodne vlasti. Jasno je da ti svi koji nose križeve na prsima su povezani sa ustaškim bandama – križarima i da ih baš takovi podržavaju. Dokaz je taj što uhvaćeni banditi imaju na kapi kraj slova „U" i križ nazivajući sami sebe križarima i borcima za vjeru i krista.[99]

Nakon ovakvog gledanja na katoličke svećenike, narod i vjerska obilježja, nije ni čudo da su represivne mjere zahvatile tako široke slojeve stanovništva. Na već spominjanom sastanku šefova odsjeka okružnih odjeljenja Ozne za Bosnu i Hercegovinu održanom 4. prosinca 1945. rečeno je da je istraga nad križarima privedena kraju, da će u Sarajevu biti predano sudu oko 60 križara, i to u tri grupe:

> Prvoj grupi, najtežih danas je počelo suđenje. Materijal je solidan tako da će oštre kazne biti opravdane. Suđenje se vrši pred vojnim sudom. Ostale dvije grupe su-

[98] NR BiH, OZN-a, *Zapisnik sa sastanka šefova odsjeka okružnih odjeljenja po referatu ustaša i četnika, rađen u odjeljenju OZN-e za BiH dana 4. dec. 1945. god.*, upućeno Odjelenju zaštite naroda OZNA, Ministarstvo narodne odbrane FNRJ, Beograd.

[99] AH, SK SK Lištica, Materijali sa sreskih konferencija, K1.-1a, Zapisnik sa prve Sreske partijske konferencije održane 3. 1. 1946. u Širokom Brijegu, *Politički referat*, str. 3.

> diće se poslije bez nekog objavljivanja u štampi. Po križarskoj provali biće suđeno svega oko 250 na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine, a kroz zatvor je prošlo oko 400.[100]

Očito su "oštre kazne" već unaprijed bile određene, a onda je prikupljen "solidan materijal" koji će ih "opravdati". Ta "prva grupa najtežih" bila je, po svemu sudeći, skupina "križara" s prostora Tuzle. Vojno vijeće Vrhovnoga suda FNRJ donijelo je 6. veljače 1946. rješenje, čime je potvrđena smrtna presuda Zvonku Lakatošu koga je Vojni sud XXVII. Streljačke divizije osudio 30. prosinca 1945. Ostalih 12 osoba osuđeno je na zatvorske kazne: Anton Ferenc, Anton Bilela i Đuro Juras osuđeni su na kaznu "lišenja slobode s prinudnim radom" u trajanju od 20 godina i gubitak političkih i građanskih prava u trajanju od 10 godina; Tomislav Obrdalj osuđen je na 15 godina zatvora s prinudnim radom; Pero Lončarević na 6 godina zatvora; Marin Radica, Anton Markić, Pero Stipić, Rudo Miklaučić i Velimir Radoš osuđeni su na 5 godina zatvora; Nikola Mulanović, Zvonko Topić, Martin Udovičić, Ilija Cvitanović i Stjepan Krešić na tri godine zatvora. Na zatvorske kazne i gubitak političkih i građanskih prava osuđeni su i Mato Jovanović, Ivan Begić, Anto Tokmačić, Zvonko Šikić, Franjo Kunštek, Ivan Hodak, Anto Lešina, Anto Jakić, Andrija Rupčić, Hrvoje Pavlić, Mijo Brandić i Slavko Kalem; Ljubo Golemac i Ignac Peteljko osuđeni su na uvjetne kazne; Vjekoslavu Skutariju potvrđena je uvjetna kazna; nije poznato što je bilo s Pavom Adrovićem kome kazna nije potvrđena, ali ni preinačena. Svi su osuđeni kao pripadnici križarske organizacije koja je djelovala na prostoru Tuzle, kojom je zapovijedao Karlo Udović. Bivši zapovjednik satnije I. ustaškog zdruga Zvonko Lakatoš optužen je da je planirao napad na zarobljenički logor "Štok" u Tuzli, iz kojega je namjeravao osloboditi zarobljenike.[101]

Divizijski vojni sud u Banjoj Luci donio je 17. srpnja 1947. presudu protiv redovnica iz samostana Predragocjene krvi Isusove u Banjoj Luci. Osuđene su prvooptužena zamjenica predstojnice samostana Janja Džaja (rođ. 1907. na Kupresu), zatim Slavka Matijanić (1911., G. Vakuf) i Inviolata Anić (1912., Mrkonjić Grad). Osim njih osuđeni su i Cilika Krunovar, Vinko Šarić, Jozefina Ćurić i Mile Jakovljević. Svi su proglašeni krivima jer su od proljeća 1946. pa sve do uhićenja u listopadu iste godine "pripadali fašističkoj organizaciji koja je imala za cilj obaranje ili ugrožavanje državnog ili ustavnog poretka FNRJ". Bio je to montirani politički proces. Optužnica je iskonstruirana uz pomoć izvjesne "Zdenke", agentice Udbe, a redovnice su optužene za tobožnje pomaganje bivšim ustašama Emilu Tomljenoviću i Josipu Goričkom. Janja Džaja

[100] NR BiH, OZN-a, *Zapisnik sa sastanka šefova odsjeka okružnih odjeljenja po referatu ustaša i četnika, rađen u odjeljenju OZN-e za BiH dana 4. dec. 1945. god*. Upućeno Odjelenju zaštite naroda OZNA, Ministarstvo narodne odbrane FNRJ, Beograd.

[101] Tomislav OBRDALJ, *Jedan život od Bleiburga do danas*, Hrvatska kulturna zajednica F BiH, Mostar 1998., 108.-140.

osuđena je na 14 godina zatvora s prinudnim radom i gubitkom političkih prava, Jozefina Ćurić na 15 godina, a svi ostali na nešto kraće zatvorske kazne.[102]

Akcije Udbe protiv katoličkih svećenika i Crkve u Hercegovini rezultirale su uhićenjem mostarsko-duvanjskoga biskupa Petra Čule. Javni tužitelj NR BiH Čedomir Mijović podigao je 28. lipnja 1948. optužnicu protiv biskupa Čule, fra Mladena Barbarića, fra Rufina Šilića, don Mate Nuića, fra Zlatka Sivrića te Slavice Bošnjak, Krescencije Novak, Melite Galić, Danice Bartulić, Otilije Dugandžić i Felikse Kravcar. Biskup Čule i skupina svećenika iz njegove biskupije optuženi su za povezanost s "rukovodiocima naoružane ustaško-križarske odmetničke bande" s hercegovačkih prostora: Božom Mandićem, Nikom Vladićem, Nikom Lazićem, Jurom Marićem, Lovrom Bošnjakom, Markom Lončarom, Nedom Markotićem, Benkom Penavićem, Mijom Krešom, Jozom Vidovićem, Vinkom Škrobom, Mariofilom Mandićem, Zlatkom Penavićem, Stipom Sičajom-Geganom, Jurom Faletarom te "odmetnicama" Maricom Jurilj, Marijom Alilović i Janjom Petrić.[103]

Fra Zlatko Sivrić je pušten, a ostali su proglašeni krivima i u nedjelju 18. srpnja 1948. osuđeni su na zatvorske kazne. Biskup Čule osuđen je na 11 godina i šest mjeseci zatvora, od čega je izdržao 7 i pol godina. Još 2 godine proveo je u zatočeništvu, uglavnom u franjevačkom samostanu u Tolisi. Osuđen je za "kolaboraciju s neprijateljem i vezu s križarima". Bilo je to montirano političko suđenje, a presuda je utemeljena na iznuđenim svjedočenjima. Jedan od komunističkih vođa iz Hercegovine, Džemal Bijedić, koji je u vrijeme suđenja bio pomoćnik ministra unutrašnjih poslova NR BiH, nakon svega rekao je biskupu Čuli: "Takva je bila direktiva moj biskupe."[104]

Nisu svi svećenici prošli kao biskup Čule. Dio ih je prihvatio komunističku vlast i odlučio surađivati s njom. Naime, komunistička je vlast u siječnju 1950. godine inicirala osnivanje Udruženja katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine "Dobri pastir", preko kojeg je dio svećenika, pritisnut terorom vlasti i brigom za zajednicu, ušao u Socijalistički savez radnog naroda i uspostavio suživot s režimom.[105] Jedan od njih bio je i fra Zlatko Sivrić. U knjizi *Crveni*

[102] Divizijski vojni sud u Banja Luci, Sud broj 446/47., dana 17. 7. 1947., predsjedatelj Kazimir Ilić, predsjednik Divizijskog vojnog suda Vaso Došenović, članovi vijeća Sakib Zilić i Stjepan Filipović. Tužitelj je bio Veljko Pejović.

[103] A. LUBURIĆ, R. PERIĆ, *Za kraljevstvo božje*, 135., 166., 199. Janja Anić, jedna od optuženih časnih sestara, poslije je napisala da su je prilikom istrage u zatvoru istražitelji Udbe Ljubo Zurovac i izvjesni Mesud tukli te iznudili lažna priznanja. Župnik iz Kongore fra Damjan Rozić uhićen je 1946. i osuđen na zatvorsku kaznu zbog pomaganja Mirku Kapulici.

[104] Lav ZNIDARČIĆ, "Biskup Čule u zatvoru i zatočeništvu", *Za kraljevstvo Božje. Život i djelo nadbiskupa dra Petra Čule*, Crkva na kamenu, Mostar 1991., 109.-133. Sudskim vijećem predsjedao je Tahir Hadžović. Zatvorenici su posvjedočili da im je položaj posebno otežavao oficir Udbe Teufik Selimović Buđoni.

[105] Ivica LUČIĆ, "Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini (1945.–1990.)", 62.-66. Usp. Jure KRIŠTO, "Korisne budale, svjesni suradnici ili mudri manipulatori? Udruženje katoličkih svećenika BiH 'Dobri pastir'", *Fra Ferdo Vlašić, vizionar i patnik. Spomenica*, ur. fra Robert Jolić, fra Gabrijel Mioč, Marija Vukadin, Naša ognjišta, Tomislavgrad 2005., 81.-101. Zajedno s polemikama s nekolicinom bosanskih franjevaca objavljeno u J. KRIŠTO, *Riječ je o Bosni*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2008., 315.-347.

fratar opisana su njegova ratna “sjećanja”. Sivrić je bio poznat kao čestit čovjek, ali je u skladu s ulogom koju je dobio, za razliku od većine Hrvata u Hercegovini, škripare nazivao rječnikom Partije: “šaka jada”, “zločinci”, “banditi” i slično, a za “jatake” kaže sljedeće:

> Među tim banditima bilo je i rodbine mojih župljana, kod kojih su se pretežno i snabdijevali. Narodna vlast bila je stroga prema tim jatacima, što je i opravdano. Kažnjavala ih je zatvorom i pljenidbom dobara, jer se tom zlu moralo stati na kraj.

Sivrić je opisao i svoj susret s poznatim škriparom Benkom Penavićem, zbog čega su ga komunističke vlasti i zatvorile, ali je ubrzo bio pušten iz zatvora. Poslije je čak nagrađen odličjem i titulom “narodnog svećenika” i “crvenog fratra”. Fra Zlatko Sivrić opisao je i slučaj kad je oficir Udbe Mirko Praljak, s kojim je bio i Stanko Jović, šef Udbe u Livnu, od njega tražio da s oltara pozove Tadiju Kapulicu, brata Mirka Kapulice, da se preda vlastima, koje mu jamče život jer nije zločinac. Sivrić je to i napravio, a Tadija Kapulica mu se javio već ujutro. Zajedno su otišli u Duvno, gdje se Kapulica predao oficiru Udbe Mirku Samardžiji. Obećanje koje je Praljak dao je ispunjeno: Tadija je ostao živ, osuđen je na 10 godina zatvora. Sivrić je naveo kako je Kapulica, nakon što je odležao skraćenu zatvorsku kaznu, došao do njega i zahvalio mu.[106]

Mučenja i ubojstva civila (jataka) u Hercegovini

Represivne mjere nad stanovništvom koje je u poratnom razdoblju poduzimala komunistička vlast u Hercegovini najviše su pogodile civilno stanovništvo, a posebno hrvatske žene. U istočnome dijelu Hercegovine tijekom rata i poraća ubijeno je, stradalo ili umrlo od ratnih posljedica i teških uvjeta života u izbjeglištvu 684 djece mlađe od 15 godina i 817 žena hrvatske nacionalnosti. Neke od njih ubili su pripadnici Ozne odnosno Udbe ili komunističke milicije u potrazi za škriparima.[107]

Ubojstva civila, a posebno žena, u poratnom vremenu bila su česta i u zapadnome dijelu Hercegovine. U selu Otok nedaleko od Ljubuškog partizani su 8. veljače 1945. uhitili Vjekoslavu Pavlović, Anicu Zovak i Matiju Zovak te ih ubili i bacili u rijeku.[108] Udba je u svibnju 1946. uhitila Milku Matić, Zoru Grizelj, Vesu Šoše, Jelu Jelić te Zvonka Vebera i Vicka Matića iz Ljubuškog uz optužbu da su pripadali “ustaško-križarskoj organizaciji” koja je imala zadaću

[106] Branko INJAC, *Crveni fratar-razgovor sa fra Zlatkom Sivrićem*, August Cesarec, Zagreb 1979., 105.-124.

[107] I. PULJIĆ, S. VUKOREP, Đ. BENDER, “Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini”, 216.-217.

[108] *Spomenica ljubuškim žrtvama*, 193.-196.

prikupljati priloge za škripare.[109] Milka Matić osuđena je u Mostaru na 15 godina zatvora.[110]

Komunisti su 7. kolovoza 1945. ubili Ružu Maslać (rođ. Raič), ženu bivšeg partizanskog odbornika iz Sjekosa, a poslije škripara, Rafe Maslaća, koji se skrivao na planini Žabi. Kada su vidjeli da je trudna, priveli su je i tražili da im oda muža. Kako to nije htjela, ubili su je. Poslije su uhitili Rafu i zbog nemogućnosti dokazivanja krivnje pustili ga kući, ali su ga 12. siječnja 1946. ubili zbog straha od osvete i bacili u Neretvu.[111] Nedaleko od Hrasna ubijena je 23. siječnja 1946. Luca Vukorep zajedno s bratom Boškom Vukorepom, Stojanom Ravnjakom Skaramucom, Jozom Grmojom iz Metkovića i Tomom Vujinovićem s Obera.[112] Malo nakon toga, u proljeće 1946., ubijene su Ivana i Cvijeta Obad iz Papratnice dok su čuvale ovce.[113]

Cvija Perić iz Ljubjenice (Stolac) osuđena je zbog davanja hrane škriparima na dvije godine zatvora, Kata Obradović (rođ. Hajvaz) iz Gornjeg Zelenikovca mučena je i više puta zatvarana zbog dostavljanja hrane škriparima. Manda Njavro iz Cerovice (Čapljina) nosila je hranu škriparima u hutovska brda, gdje ih je bilo i do 70 u skupini (među njima su bili i Boško i Luca Vukorep). Osuđena je na deset godina zatvora. Istu je kaznu dobila i Luca Njavro. Ruža Lazarević iz Hotnja (Neum) osuđena je i odležala godinu dana u zatvoru jer je nepoznatim škriparima (četnicima) na njihov zahtjev natočila čuturicu vode. Uhićene su i osuđene Anđa Rogonjić, Ruža Marić, Stana Perić i mnoge druge žene iz Hercegovine.[114] Dragica Grepo i Iva Vidić iz Dretelja, Općina Čapljina, osuđene su na šest godina zatvora s prinudnim radom jer su imale vezu s križarskom skupinom Ivana Milasa i pomagale joj. Nosile su im hranu, a Iva Vidić je križaru Vladi Matiću dala džemper.[115]

U Župi Kruševo, koju čini pet sela zapadno od Mostara, 23 žene osuđene su na smrtnu kaznu ili dugogodišnje zatvorske kazne zbog pomaganja križarima. Kada je na Sretnicama na Božić, 25. prosinca 1945., ubijen pripadnik Ozne, za odmazdu su strijeljali 7 mještana. Među njima je bila i Ruža Rozić, stara 35 godina, majka šestero djece. Optužena je da je hranila križare, a krivnja joj je bila

[109] Marija NALETILIĆ, "Djelovanje poslijeratnih križarskih i škriparskih skupina u Hercegovini", *Nezavisna Država Hrvatska povijesni kontekst stvaranja i funkcioniranja, njezin slom i stradanja hrvatskog naroda u poslijeratnim pogubljenima u Titovoj Jugoslaviji*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Posušju 13. svibnja 2009. godine, Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa Županije zapadnohercegovačke – Matica hrvatska, ogranak Posušje, Posušje – Široki Brijeg 2009., 185.-195.

[110] "Milka Matić", *Kršni zavičaj*, br. 31, Franjevački samostan Humac, Humac 1998., 160.

[111] I. PULJIĆ, S. VUKOREP, Đ. BENDER, "Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini", 216.-217. Usp. Mato NJAVRO, *Stradanja 1941.–1953.*, Turistička naklada, Zagreb 1998., 177.-180.

[112] I. PULJIĆ, S. VUKOREP, Đ. BENDER, "Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini", 2001., 352.-353.

[113] M. NJAVRO, *Stradanja 1941.-1953.*, 227. Ivanu i Cvijetu Obad ubio je Tomo Čalak iz Zavale, bivši četnik koji je pred kraj rata prešao u partizane.

[114] S. VUKOREP, *Preživjeli svjedoče*, Detecta, Zagreb 2005., 597.-610.

[115] Vojni sud XXIX. Udarne Divizije JA, Sud. Br. 200/46., Mostar, 2. veljače 1946.

u tome što joj je brat bio križar. Uhićena je i mučena i Anđa Arapović, majka sedmero djece, koja je tri mjeseca poslije umrla. Pripadnici Ozne uhitili su i mučili 16-godišnju Matiju Kordić iz Podgorja, koja je nekoliko dana potom umrla od posljedica mučenja. Šesnaestogodišnja Janja Marijanović uhićena je 14. lipnja 1946. s još petnaestero Kruševljana koji su optuženi da su povezani s križarima. U zatvoru je mučena i dvije godine poslije je umrla.[116]

U Širokom Brijegu, pripadnici Udbe ubili su 3. svibnja 1946. četiri djevojke i jednog šesnaestogodišnjeg dječaka – Anu, Milu, Zoru, Ivu i Ivana Sliškovića – optuživši ih da pomažu škripare. U jesen 1947. u širokobriješkom selu Oklaji operativci Udbe ubili su dvije djevojke, Šimu Topić i Ivu Soldo. U Drinovcima je 8. studenoga 1947. ispred crkve javno ustrijeljena Dragica Glavaš zato što nije pripadnicima Udbe rekla gdje joj se krije muž. U prosincu 1947. ispred crkve u Gorancima Udba je ubila Mandu Vrljić, zajedno s njezinim mužom Jurom i njegovim bratom Franom, zato što su skrivali ranjenog škripara Benku Penavića. Ubijena je i Anica Ćavar jer je pomogla ranjenom škriparu Vinku Škrobi.[117] Nedaleko od Širokog Brijega 12. prosinca 1947. ubijene su dvije žene s istim imenom i prezimenom: Dragica Pavković. Jedna je ubijena zato što nije znala gdje joj je muž – nije ni mogla znati jer je već mjesecima bio mrtav. Ubila ga je Udba. Druga je ubijena zato što nije znala ili nije htjela reći gdje joj je brat Vinko.[118] Osim ubojstava, kao što je već rečeno, čitave su obitelji bivale iseljene iz svojih sela i odvedene u istočni dio Hercegovine ili na druga mjesta, gdje su boravili duže vrijeme, kako se škripari ne bi imali na koga osloniti.

Blagica Soldo iz Britvice (Široki Brijeg) optužena je da je od proljeća 1948. sve do kraja 1950. održavala vezu s “odmetnicima” Petrom Ljubićem Ćutićem, Jozom Vidovićem, Nikolom i Antom Marićem i Stipom Soldom. S njom je optužena i Milica Tica iz Dužica (Široki Brijeg).[119] Udba je 25. studenoga 1947. uhitila dvadesetak civila u selu Crne Lokve, Općina Široki Brijeg. Desetero njih osuđeno je na zatvorske kazne. Šima Brekalo osuđena je na dvije godine

---

[116] Ljubo PLANINIĆ, *Stradanje Hrvata Kruševa*, Župni ured Kruševo, Kruševo – Mostar 2004., 91.-186.

[117] J. J. SUTON, *Posuški žrtvoslov*, 108.-110. Suton je naveo i komunističke funkcionare, koji su tamo stigli odmah po zauzimanju Posušja. Svi su bili srpske nacionalnosti, a većina ih je bila u miliciji: Danilo Kovačević, Radivoje Tomašević, Boško Subotić, Mirko Šupljeglav, Đoko Milidragović, Mirko Ševo i Milan Kunić. U svjedočenjima koje je prikupio Slavko Grubišić, kao operativci Udbe odgovorni za navedene zločine spomenuti su Ante Primorac, Marko Knezović, Ivan Granić, Mirko Praljak, Lovre Kovačević, Ante Krunić, Mitar Vujičić, Atif Latić, Petar Oreč, Dušan Pudar i Vice Sopta. Osim njih na terenu su bili i drugi oficiri Ozne: Teufik Selimović Buđoni, Ivan Šprlje, Milorad Drašković, Markica Dobrijević, Osman Ćimić, Simo Đaković, Čedo Milić, Srećko Sučić, Jovo Lukajić, Alija Pošković, Tomo Bilić i Milan Šain. Vidi Slavko GRUBIŠIĆ, *Nad ponorom pakla-svjedočanstvo o komunističkim zločinima*, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika Zagreb, Zagreb 2000., 78.-94.

[118] Franjo MABIĆ, *Dvije Dragice Pavković (Mučeništvo u kasnu jesen 1947. u Izbičnu)*, Župa Sv. Josipa Radnika u Izbičnu, Izbično, 2007., 92.

[119] M. NALETILIĆ, “Djelovanje poslijeratnih križarskih i škriparskih skupina u Hercegovini”, 179.-195.

zatvora s prinudnim radom.[120] Udovica Kata Galić osuđena je zajedno s tri svoje kćeri, Anicom, Matijom i Androm, na zatvorsku kaznu.[121]

Križarski jataci traženi su i u Mostaru. Mira i Dobrila Komljenović te Šima Šunjić iz Mostara osuđene su 2. rujna 1947. na jednu i pol do dvije i pol godine zatvora jer su nabavile stroj za pisanje, izradile križarsku značku i legitimaciju te prikupljale sanitetski materijal, čarape i slične predmete za križare. Ovaj je slučaj zanimljiv jer je najstrože kažnjena trećeoptužena, koja nije htjela priznati ništa od onoga za što su je teretili. Iz obrazloženja presude vidljivo je da se radi o klasičnom slučaju provokacije i podmetanja krivnje.[122]

Slavka Knezović iz Goranaca, nepismena, slabog imovnog stanja, majka sedmero djece i u sedmom mjesecu trudnoće, osuđena je 6. siječnja 1950. na godinu i šest mjeseci zatvora jer je u prosincu 1948. ili siječnju 1949. nedaleko od svoje kuće razgovarala s križarima Antom i Nikolom Marićem.[123] Za kontakte i vezu s Antom Marićem osuđena je na 2 godine zatvora s prinudnim radom i njegova sestra Drina Marić.[124]

Za žene u Hercegovini i u dijelovima Bosne i Dalmacije karakteristično je da su mnoge od njih, a gotovo sve koje su ostale udovice, čitav život nosile crninu. Umjesto živopisnih narodnih nošnji ili druge ukrašene odjeće koju su do tada odijevale, žene su nosile crno kao znak žalosti, ali i prkosa komunističkoj vlasti.[125]

Teror, "grube greške" ili "nepravilne direktive"

Odnos Ozne i KNOJ-a prema dijelu stanovništva u zemlji nije bio nepoznat partijskom vrhu. Nije se radilo o neodgovornim pojedincima ili posebnim okolnostima. Bila je to jasno definirana politika. Komunisti su znali da takva politika može imati ozbiljnih posljedica za ugled zemlje u inozemstvu. Diplomati zapadnih zemalja pomno su pratili stanje u Jugoslaviji i regularnost izbora koji su se održavali u studenome 1945. godine. U takvoj situaciji načelnik Ozne Aleksandar Ranković upozorio je svoje podređene na "samovolju" i ukazao na političku štetnost takvog ponašanja. U dopisu koji je u studenome 1945. poslao Ozni za BiH Ranković piše:

[120] "Baka Šima politička uznica-žrtva poraća", *Politički zatvorenik*, (Zagreb), broj 215, veljača 2010., 30.-31. (napisao Mile Lasić).

[121] FNRJ, NR BiH, Okružni sud Mostar, br. K: 496/47., *Presuda*, 26. prosinca 1947.

[122] Okružni sud u Mostaru, br. K: 238/47., *Presuda*, Mostar, 2. 9. 1947., predsjednik suda Tahir Hadžović.

[123] Okružni sud u Mostaru, br. K: 344/49., *Presuda*, Mostar, 6. siječnja 1950., predsjednik vijeća Enver Krpo, suci porotnici Ibro Čilić i Sulejman Huseinagić. Tužitelj je bio Abaz Koluder.

[124] Vrhovni sud NR BiH, Kž, 101/50., *Presuda*, Sarajevo, 14. 2. 1950., Vijeće: Boro Knežić, Đuro Caratan i Radoslav Stanić. Vrhovni sud potvrdio je Presudu Okružnog suda u Mostaru.

[125] M. KARAULA, *Knjiga boli, Stradanje Hrvata livanjskog kraja u dva posljednja rata*, Svjetlo riječi, Sarajevo – Zagreb 2005., 39.

> U posljednje vrijeme ima slučajeva najgrublje samovolje u pogledu obračunavanja sa takozvanim neprijateljskim elementima u pozadini. Pojavljuje se slučaj da se bez ikakvog ili na osnovu vrlo površnog provjeravanja streljaju seljaci na licu mjesta. Zbog streljanja desetak seljaka na ovakav način na sektoru Viteza iz straha se odmetnulo od svojih kuća oko 60 drugih. Ovo je samo jedan primjer.

Rankovićev dopis, s popratnim aktom koji je potpisao bosansko-hercegovački šef Ozne Uglješa Danilović, poslan je svim okružnim opunomoćstvima Ozne u BiH. Ranković je upozorio na štetnost ovakvih radnji "koje neprijatelj može iskoristiti" te naveo kako je "nedopustivo paljenje seljačkih kuća i strijeljanja jataka, osim težih slučajeva". Koji su to "teži slučajevi" opet je ostalo nedefinirano.[126] Vodstvo Ozne za Bosnu i Hercegovinu odgovorilo je izvještajem iz prosinca 1945. na prethodna Rankovićeva upozorenja i objasnilo sporne događaje i ponašanje svojih službenika:

> O slučaju na Vitezu mi smo Vas kratko obavijestili. Istraga po istoj stvari pokazala je da nije po sredi rad neprijatelja nego nepravilna direktiva od štaba XXIX. Divizije koju su niži rukovodioci shvatili bukvalno. U direktivi je stajalo da se ima oštro obračunati sa odmetnicima i njihovim jatacima a niži rukovodioci su to shvatili tako da mogu ubiti svakoga za koga postoji sumnja da je odmetnički jatak. Stanje na tom srezu sada se smirilo. Mnogo teži slučaj desio se na tuzlanskom srezu u selu Jeginov Lug. Tu je udarna grupa artiljerijske brigade 27. divizije napravila težak zločin. Trojica oficira i to: obavještajac diviziona i komesar i komandir baterije vršili su streljanja i tuču muslimana iz tog sela tako da je čitavo selo bilo pobjeglo u Tuzlu od straha. Oni su streljali te ljude navodno zato što su isti učestvovali 1941. u pokoljima Srba. Streljano je 7 ljudi. Taj slučaj izazvao je veliko neraspoloženje u svim okolnim muslimanskim selima, a istraga je pokazala da se ovdje radi više o šovinizmu tih rukovodioca nego o neznanju. Smatramo da će u ovom slučaju trebati primjerna kazna.[127]

Ovaj citat oslikava međunacionalne odnose, ali i položaj Hrvata u BiH tijekom poraća. Autor izvještaja tek sporadično navodi slučaj strijeljanja desetak Hrvata u selu Kruščica kod Viteza i piše da se radi o "nepravilnoj direktivi", odnosno "bukvalnom shvaćanju direktive" te da se "stanje smirilo", dok za slučaj strijeljanja 7 muslimana u Tuzli "koji su učestvovali 1941. u pokoljima Srba" piše kako je to "mnogo teži slučaj", "težak zločin", "šovinizam" koji treba "primjereno kazniti". Hrvati su ubijani i u drugim srednjobosanskim općinama, na području Kiseljaka, Kreševa, Busovače i Fojnice. Velik, ali još uvijek nepoznat broj ih je ubijen i pokopan u masovnoj grobnici na Crvenim stijenama

[126] Odjeljenje zaštite naroda za Bosnu i Hercegovinu, Ministarstvo narodne odbrane federativne Jugoslavije, Odjeljenju zaštite naroda za okrug 1-7., Odjeljenju zaštite naroda za grad Sarajevo. Načelnik pukovnik U. D. Dokument nema datuma, ali je na vrhu rukom napisano "XI. 45.".

[127] Odjeljenje zaštite naroda za BiH, *Izvještaj*, Odjelenju zaštite naroda OZNA, Ministarstvo Narodne odbrane FNRJ Beograd, XII. 1945.

nedaleko od Kiseljaka.[128] U izvještaju Ozne iz siječnja 1946. godine piše da se u fojničkom srezu opet dogodio jedan "nemio slučaj", koji je zatim i opisan:

> Izviđački vod II. Batalj. IV brig. N.O. ubio je jednog starca, oca jednog odmetnika i ostavljen je nezakopan a neko je poslije istom otsjekao glavu. Posle onih grubih grešaka koje su se desile na Vitezu, o kojima ste obaviješteni i ovaj slučaj izazvao je prilično komentarisanje.[129]

U istom su izvještaju opisani događaji iz zapadnoga dijela Hercegovine, kao i metode koje je Ozna tamo koristila u borbi protiv "škripara" i njihovih pomagača. U izvještaju piše:

> Prije nekoliko dana danju na mostarskom srezu ubili su jednog oficira OZN-e iz mostarskog opunomoćstva. Mi smo se složili povodom ovog slučaja da se strelja 6 najizrazitijih jataka kod kojih su odmetnici bili. Gonjenje ustaških bandi je teško zato što imaju podršku stanovništva, kreću se danju u civilnim odjelima, sa oznakom naše vojske i slično. Naše odjeljenje povelo je oštar kurs prema jatacima i to je imalo izvjesnog dejstva. Tako su naprimjer seljaci jednog sela na posuškom srezu uzeli sami puške da se tuku protiv ustaša. Ali oštar kurs prema jatacima imao je za posljedicu krupnije greške koje su počinile jedinice 29 divizije u Zapadnoj Hercegovini. Na Posušju i Š. Brijegu bilo je tuča seljaka pa i ubijanja, što se na mase vrlo nepovoljno odrazilo. Tako npr. Šef upravnog otsjeka u sreskom odboru Š. Brijeg komunista je rekao jednom prilikom: *Srpska vojska ubija hrvatske seljake*. Od strane Armije preduzete su mjere da se učini kraj ovim nepravilnostima. Sami HRS-ovci iz Zapadne Hercegovine protestuju protiv grešaka koje je počinila vojska.[130]

Oficir Ozne koji je ubijen na Božić 25. prosinca 1945. u Sretnicama nedaleko od Mostara bio je Dejan Ćapin, a za odmazdu je strijeljano 7, a ne 6 "izrazitih jataka" odnosno stanovnika Kruševa, kako je to napisano u izvještaju.[131] Strijeljani su Jozo Kordić, Ivan Kordić, Mate Marić, Andrija Čule, Andrija

---

[128] V. TOPALOVIĆ, *Srednja Bosna – ne zaboravimo hrvatske žrtve*, 577.-578. Zločini u Kiseljaku najčešće se vežu uz ime oficira Ozne Rešada Dizdarevića.

[129] NR BiH, Odjeljenje zaštite naroda (OZN-a) za Bosnu i Hercegovinu, Ministarstvo narodne odbrane federativne Jugoslavije, Str. Pov. Br. 13., 12. 1. 1946., Sarajevo, *Izvještaj načelnika Odjelenja zaštite naroda OZNA za BiH*, Odjelenju zaštite naroda OZNA Ministarstva narodne odbrane FNRJ Beograd. U potpisu načelnik, pukovnik Uglješa Danilović.

[130] NR BiH, Odjeljenje zaštite naroda (OZN-a), Str. Pov. Br. 13., 12. 1. 1946., Sarajevo, *Izvještaj načelnika Odjelenja zaštite naroda OZNA za BiH*. Komandant 29. divizije bio je Vlado Šegrt, a opunomoćenici Ozne bili su Slobodan Šakota i Mirko Kolak. Bataljunom Narodne zaštite zapovijedao je Gašo Čečur. Načelnici obavještajnog odsjeka bili su Petar Milidragović, Milisav Aleksić, Savo Čolović i Ljubo Kovačević. Opunomoćenici Ozne u brigadama bili su Simo Vojinović, Vito Milivojević, Vaso Kovačević, Nikola Komar, Branko Popadić, Đorđe Đurica, Vukota Milošević, Sveto Gagović, Simo Opalić, Boško Vuković i Danilo Kijac. Pripadnici Ozne koji su u poratnom vremenu boravili u zapadnome dijelu Hercegovine bili su i Rajko Vukoja i Milivoj Drašković. Vidi Danilo KOMNENOVIĆ, Muharem KRESO, *Dvadeset deveta hercegovačka divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1979., 575.-591.

[131] Dejan Ćapin je Srbin s Dubrava (Stolac). Jedno vrijeme (1943. i 1944.) bio je u četnicima, a poslije je prešao u partizane, gdje je postao oficir Ozne, odnosno šef zatvora "Ćelovina" u Mostaru. Vidi S. VUKOREP, *Preživjeli svjedoče*, 131., 300. Podatke o ovom slučaju dobio sam i od

Smoljan, Nikola Vučić i Ruža Rozić. Ona je bila sedma, a strijeljana je zato što joj je brat Grgo Vasilj bio u škriparima.[132] Vodstvo prokomunističke Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke (HRSS), osnovane kako bi privukla Hrvate u Narodnu frontu, i spomenuti "komunista" iz Širokog Brijega nisu bili jedini koji su upozoravali na neprihvatljiv odnos vlasti prema narodu u zapadnome dijelu Hercegovine. Bilo je slučajeva i kada je partijska ćelija reagirala na zlostavljanje stanovništva. U izvještaju iz Gradca od 7. ožujka 1947. piše:

> Dragi drugovi šaljemo vam izvještaj sa terena ovog odbora odnosno ćelije o stvarnom stanju i situaciji na našem terenu: dne 26. – II. 1947. god kada su došli vojnici da traže Dragicu Begić, onda je došao sa njima i neki omladinac te su toga dana odnili Begić Anđi majki Dragice jedne čarape jedan kajiš i kožni rusak te su stvari sve odnili, a kod Begić Ivana + Joze omladinca terorisali su mašinkom da dade kabanicu kišnu koju je dobio od omladinske organizacije, a Begić Ivu su otrali te je pleskali na Vranići i onda je vratili kući, a Grubišić Jozo + Joze koji je išao u Mostar odnosno na posao te ga sreli u putu od Begića kuća do Vranića te terorisali da izuje cipele i svuče kaput, te su mu kaput odnili, a cipele nije dao. Povodom toga narod govori da ovako nije nikad bilo sve kao (h)ajduci odnose stvari i prodaju i(h) drugima terorišu na narod gore nego ikakva banda i to terorišu sve na ljude koji su simpatizeri našeg pokreta.[133]

Vjerojatno je i ovaj izvještaj pridonio kraju policijske i političke karijere njegova pisca Mile Oreča, jednoga od rijetkih Hrvata iz Hercegovine pripadnika Ozne. Izašao je iz Partije i vratio se uobičajenim seoskim poslovima.[134] U izvještaju radne grupe koju je u veljači 1948. godine Centralni komitet SKJ poslao na teren u Hercegovinu piše da još uvijek postoje "ostaci bandi" te da ih je sve do druge polovine 1947. godine bilo jako mnogo. U prozorskom ih je srezu bilo oko 600, a u širokobriješkom se donedavno održalo njih oko 50 do 60 te su ubili oko 50 ljudi. U ljubuškom srezu škripari su ubili 6 ljudi, a u trebinjskom (četnici) prevrnuli su vlak i zapalili jedan kamion. Prema izvještajima vidljivo je da su škripari uglavnom napadali predstavnike komunističke vlasti, odbornike, vojsku, policiju te institucije mjesne odbore, zadruge i slično. Konstatirano je da na prostoru cijele Hercegovine ima još "oko 35 bandita razbijenih u grupice od dvoje do šestoro". Komisija je upozorila i na samovolju Udbe i vojske, o čemu pišu:

> Međutim kod sprovođenja ovih mjera neki organi UDB-e a i iz redova vojske samovoljno su se ponijeli i napravili grublje istupe kao: slučajevi pljačke životnih namirnica, te drugih vrednosnih predmeta, silovanja, kundačenja i premlaćivanja većeg broja ljudi. U selu Kočerinu-Široki Brijeg neki vojnici KNOJ-a silovali su

Drage Karla Miletića iz Mostara, suvremenika i kroničara navedenih događaja.

132 Lj. PLANINIĆ, *Stradanje Hrvata Kruševa*, 181.-186.

133 AH, SKSK BiH, Posušje, 1945.–1947., kut. 1, prepiska 1946. g., Mjesna partijska ćelija Gradac, Izvještaj Sreskom komitetu KPJ Posušje, Gradac, 1. 3. 1947., u potpisu sekretar M(ile) Oreč.

134 S. GRUBIŠIĆ, *Nad ponorom pakla-svjedočanstvo o komunističkim zločinima*, 61.

jednu ženu. U srezu bilećkom u periodu od nekoliko mjeseci kroz zatvor je prošlo preko 500 ljudi, a oko 60-70 njih je isprebijano, a da se nije o njima imalo konkretnih dokaza, ovo su ljudi sada na slobodi i o tome se priča u čitavom kraju. Ima i tri slučaja samoubistva zatvorenika iskakanjem kroz prozor. Najčešći su slučaji pljačke, psovanja i tuče: jednom članu KP demobilisanom borcu sa dva odlikovanja u ljubuškom srezu oficir UDB-e Primorac pošto ga je pretukao opsovao i dobro išamarao odnio mu je slaninu, pršutu i žita. Ovakvih i sličnih primjera ima dosta.[135]

Da je navedenih primjera stvarno bilo "dosta" potvrđuje i brzojav Pokrajinskog komiteta KPJ iz Mostara, upućen 12. veljače 1948. u Općinski komitet KPJ u Ljubuškom:

U roku od sedam dana treba poslati informacije P.K. o tome kako se je odrazila na narod akcija čišćenja bande, kako je narod reagovao na iseljavanje pojedinih sela i područja, kakvo je učešće naroda bilo u proganjanju i otkrivanju bande, kako je narod prihvaćao učešće u hajkama, da li je bilo pljačke, silovanja, ubijanja ili tuče i drugih pojava od strane organa UDB-e i milicije. Informacije moraju biti tačne i što konkretnije.[136]

Na brzojav je odgovoreno, ali odgovor nije pronađen. Ipak, zanimljiv je novi brzojav koji je za dva tjedna stigao u Ljubuški, u kojem piše:

U vezi sa traženim podatcima o nepravilnostima organa državne bezbjednosti neki sreski komiteti nisu prikupljali podatke najkonspirativnije te radi toga postoji bojazan da se takav rad ne izvrgne sa strane neprijatelja u javnu kritiku organa državne bezbjednosti, pogotovu oni takvu akciju mogu da povedu u vezi odluke naše Partije da se povuku svi oni oficiri sa onih terena gdje su napravljene veće greške kao i odluke da se prekine sa svakom hajkom naroda na bandu kao i preseljavanje seljaka iz njihovih sela u druga sela. Partijska rukovodstva moraju da povedu strogo brigu o tome da ove promjene neprijatelj ne iskoristi za borbu protivu UDB-e.[137]

Ovaj brzojav jasno pokazuje da je Partija jako dobro znala za sve što se događalo na terenu. Bili su joj poznati i svi oficiri Udbe koji su počinili "veće greške", pa su ih premještali na druge lokacije kako bi ih zaštitili. Pritom su pazili i na njihov "ugled" te štitili Udbu od "neprijateljske javne kritike". Iz brzojava se vidi i da je Partija tek početkom 1948. zaustavila preseljavanje seljaka iz njihovih domova, najčešće u udaljene krajeve ili kolektivne smještaje bez osnovnih sredstava za život. Prestale su i "hajke" koje je Partija organizirala tako što bi natjerali seljake da "tjeraju" odnosno traže škripare. Naravno, čitavu bi akciju

135 Arhiv Jugoslavije, Beograd, fond SKJ, br. fonda 507, CK SK BiH, kut. 20, predmet 26., "Izvještaj o obilasku organizacija u Hercegovini", 13. mart 1948., 5.-6.

136 Općinska pismohrana Ljubuški (dalje: OPLJ), *Knjiga depeša SKSK Ljubuški 1947.–1950. god*., Depeša od 12. 2. 1948. godine. Na brzojavu je rukom dopisano "Udovoljeno pod brojem 112/48.". Nije sačuvan (pronađen) odgovor.

137 OPLj, *Knjiga depeša SKSK Ljubuški 1947.–1950. god*., Depeša od 25. 2. 1948. godine.

kontrolirali komunisti odnosno KNOJ.[138] U izvještaju od 18. rujna 1948. godine Sreski komitet KPJ Ljubuški piše Pokrajinskom komitetu SKJ u Sarajevo:

> Početkom ove godine završeno je čišćenje terena našeg sreza od ostataka odmetnika /bande/ a i susjedni(h) srezova, što je omogućilo bolji rad. U akcijama čišćenja bande nalazilo se uporišta u masama. Izuzev na tri mjesna područja na ostalim mjestima nijesu preduzimane represivne mjere nad stanovništvom. Danas na terenu nema odmetnika.[139]

Križari, kao i veliki dio Hrvata u Hercegovini, dugo nisu vjerovali da će se komunistička vlast održati. Očekivali su skori rat te pomoć iz inozemstva. U narodu se govorilo da će "ova vlast koja je s đavlom došla s đavlom i otići", da "neće do Božića" te "neće do Uskrsa". U sklopu akcije Deseti travanj iz Austrije je trebao stići Božidar Kavran sa svojim ljudima. Njih je očekivala i Udba, koja je zavela operativnu akciju Gvardijan, što je započela 20. srpnja 1947. dolaskom Ljube Miloša i Ante Vrbana u zemlju. Tijekom sljedeće godine ubačeno je preko Mađarske i Slovenije u Jugoslaviju 96 gerilaca, uglavnom bivših ustaša, i svi su pali u ruke Udbe.[140] Akcija je trajala do 3. srpnja 1948., a završena je Kavranovim uhićenjem.[141] Bila je to jedna od najuspješnijih akcija koje je Udba izvela protiv hrvatskih gerilaca, ali i potpuni poraz ustaškog pokreta na prostoru Jugoslavije. Nakon toga nije ostalo ništa od organizirane i sa Zapada podržavane oružane borbe. Ostali su tek pojedinci ili male skupine, poput one koju je vodio Mirko Kapulica, koje su se borile za opstanak. Nakon što je Jugoslavija međunarodno priznata, a opasnost od novog rata otklonjena, škripari više nisu mogli računati na ozbiljniju pomoć niti bilo kakvu važnu političku ulogu, posebno kada je KPJ ušla u sukob s SSSR-om i Jugoslavija počela stjecati simpatije Zapada. Preostali škripari predavali su se komunističkoj vlasti, uhićeni su, ili su ginuli jedan za drugim.

---

138 Gojko ZOVKO, *Druga strana medalje*, Kigen, Zagreb 2008., 177.-178.

139 AH, SK BiH, Ljubuški, 1946.–1949., Opšti spisi, kut. 2, SK KPJ Ljubuški, br. 429/48., dana 18. IX. 1948., "Izvještaj u vezi depeše od 4 ovog mjeseca", Pokrajinskom komitetu KPJ Sarajevo.

140 *Terorističke i špijunske akcije protiv FNR Jugoslavije-otkrića sa zagrebačkog procesa protiv ustaške terorističko-špijunske grupe Kavran-Miloš*, Društvo novinara NR Hrvatske, za izdavača Vladimir Majer, Zagreb, 3. Publikacija nema datuma, tiskana je po svemu sudeći 1948., neposredno nakon suđenja Kavranu i ostalima.

141 Z. RADELIĆ, *Križari: Gerila u Hrvatskoj*, 115.-121. Usp. Goran VUKOVIĆ, *Operacija Gvardijan*, Mladost, Zagreb 1958., 158.-159. Nikola ČOLAK, *Akcija deseti travanj u svijetlu krunskog svjedočenja Ivana Prusca i dokumentacije*, Centar za proučavanje hrvatske povijesti, Padova 1989. Martin PLANINIĆ, *Tko je izdao Kavrana*, TRN, Zagreb 1994. Ivan PRUSAC, *Tragedija Kavrana i drugova*, Riječki nakladni zavod, Salzburg – Rijeka 1996.

PREGLED UBIJENIH I SUĐENIH OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI od 1945. do 1.svibnja 1959. godine

ubijeno		suđeno															
		Škripara		Jataka	Pripadnici teror. organizacija			Kler					Špijuni			IB-ovci	
Ustaša	Četnika	Ustaša	Četnika		Ustaško-križarsk.	Četničkih	Mladi Muslimani	Katolički	Pravosla-vni	Muslima-nski	Sekte	Građanski političari	Zapada	Istoka	UNS	Krivično	DKR
1.914	3.184	1.228	1.224	12.861	1.378	411	513	167	55	112	7	51	310	45	239	230	1885
5.098		2.452		12.861	2.302			341				51	594			2.085	

Tablicu je izradila Uprava državne bezbjednosti Sarajevo, 7. 5. 1959., kao prilog izvještaju *Pregled likvidiranih i suđenih neprijateljskih elemenata u Bosni i Hercegovini od 1945. do maja 1959. godine*, koji je poslan Državnom sekretarijatu za unutrašnje poslove FNRJ. Vidjeti bilješku broj 25.

Saopštenje

Ministarstva unutrašnjih poslova
Narodne republike Bosne i Hercegovine

U zadnje vrijeme organi Ministarstva unutrašnjih poslova utvrdili su nekoliko slučajeva da među licima koja se kriju od vlasti ima i takovih koja se kriju bezrazložno, jer su njihove krivice ili neznatne ili već amnestirane i mogu slobodno da se vrate svojim kućama. Oni to najčešće nisu učinili zato što nisu bili upućeni ili su pali pod uticaj ratnih zločinaca koji ne smiju da se prijave vlastima zbog odgovornosti za svoje zločine.

Isto tako ovo Ministarstvo dobilo je veći broj upita putem pisama od takvih lica ili od njihovih familija, da li se takva lica mogu slobodno prijaviti narodnim vlastima.

Ovim putem se obavještava da sva ona lica koja se do danas iz bilo kojih razloga nisu prijavila narodnim vlastima mogu to slobodno učiniti.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Kab. broj: 103

Sarajevo, 17 decembra 1946.

Iz Ministarstva unutrašnjih poslova
Narodne republike Bosne i Hercegovine

Letak je izradilo Ministarstvo unutrašnjih poslova NR BiH 17. 12. 1946.

SUMMARY

CROATIAN ANTICOMMUNIST GUERILLA IN BOSNIA-HERZEGOVINA, 1945-1951

Communist party of Yugoslavia was victorious at the end of World War II and it was able to reestablish the Yugoslav state under its rule. Using the army, police and security services it took measures to secure its power. Individual members and gropus of the defeated Croatian armed forces tried to resist the communist regime. These soldiers of the former Independent State of Croatia became guerillas who more or less successfully tried to resist the new authorities or at least wanted to hide from its persecution. These guerillas had various names (križari, šumnjaci, kamišari, škripari) and the communist authorities called them "outlaws" or "bandits". The Croatian guerrillas hoped that there would be a new world war between western powers and the Soviet Union and they believed that would give them the opportunity to destroy the communist regime and reestablish independent Croatian state. Others waited for the amnesty and tried to survive in the meantime, hoping that they would be able to return to normal life. Communists saw these guerillas as a potential danger in the case of new world war and at the same time they danger to the new social order. The struggle of the communist authorities against these guerillas was also used to discipline the population that was not inclined toward the new authorities and to crush other opposition such as the Catholic church. Guerillas sometimes attacked and killed communists, soldiers and secret policemen, but also the civilians who supported the new regime. Most of the guerillas were finally killed by the communist authorities and some were sentenced to long prison sentences. Many of the civillinas who supported guerillas or were just accused of supporting them were also terrorized or killed. The communist authorites also deported or cut food supplies to the local population or used them as live shields in the attacks on guerilla strongholds. Many of these civilan victims were women and children. The Croatian guerilla movement finally ended after the split between Yugoslav communist regime and the Soviet Union after which Yugoslavia gained the support of the western powers.

Key words: Communists, Croatian anticommunist guerilla, Outlaws, Ustasha, Herzegovina, Bosnia, Yugoslavia, Church